

بررسی میزان عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش آموزان پسر دوره متوسطه از دیدگاه معلمان و مدیران مدارس و ارائه راهکارهای عملی^۱

دکتر سید صادق نبوی*

چکیده

هدف اصلی این پژوهش بررسی میزان عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش آموزان پسر دوره متوسطه از دیدگاه معلمان و مدیران مدارس است. همچنین ارائه راهکارهای عملی جهت تشویق دانش آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی از اهداف دیگر پژوهش می باشد. با توجه به ماهیت موضوع و اهداف پژوهش، روش پژوهش ترکیبی از نوع اکتشافی است. از آنجا که این پژوهش ترکیبی بوده برای مرحله کیفی، نمونه ای به تعداد ۱۶ نفر صاحب نظر و ۱۵ نفر دانش آموز جهت انجام مصاحبه، به روش نمونه گیری هدفمند انتخاب شدند. جامعه آماری این پژوهش در بخش کمی شامل کلیه معلمان، مدیران و معاونان مدارس متوسطه دوم شهر تهران در سال تحصیلی ۹۵-۱۳۹۴ بوده است که بر اساس جدول کرجسی و مورگان تعداد ۲۷۰ نفر از معلمان، مدیران و معاونان مدارس متوسطه دوم با استفاده از روش نمونه گیری تصادفی خوشه ای به عنوان نمونه آماری انتخاب گردیدند. ابزارهای جمع آوری داده های مورد نیاز در بخش کیفی شامل مصاحبه نیمه ساختاریافته در دو فرم (صاحب نظران، دانش آموزان) و در بخش کمی مقیاس درجه بندی معلمان، مدیران و معاونان بود که در بخش کمی با استفاده از شاخص های آمار توصیفی و استنباطی (آزمون t تک نمونه ای) و در بخش کیفی با استفاده از کدگذاری باز، محوری و گزینشی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج پژوهش نشان داد که از نظر معلمان، مدیران و معاونان مدارس، دانش آموزان پسر مدارس متوسطه دوم، در حد بالاتر از متوسط به هنجارهای اسلامی در ابعاد پوشش و وضع ظاهری، رعایت شعائر دینی، رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه، رعایت حسن اخلاق و

رفتار با سایر دانش آموزان، رعایت بهداشت و پاکیزه نگه داشتن فضای مدرسه و عدم قصور و سهل انگاری نسبت به وظایف خود عمل می نمایند. همچنین یافته های حاصله نشان داد که از نظر معلمان، مدیران و معاونان مدارس، احترام گذاشتن معلمان و مدیران و کارکنان مدرسه به دانش آموزان به عنوان الگوی رفتاری، ترویج احترام به مقام معلم در خانواده و رسانه های محلی و ملی، افزایش آگاهی دانش آموزان در خصوص اخلاق اسلامی از طریق آموزش مداوم خانواده و مدرسه، آگاه نمودن دانش آموزان از وظایف خود توسط خانواده و مدرسه، از مهم ترین راهکارهای عملی تشویق دانش آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی بوده است.

واژه کلیدی: هنجارهای اسلامی، دانش آموزان، ارزش های اخلاقی، دوره متوسطه

مقدمه

تربیت دینی و اخلاقی کودکان، نوجوانان و جوانان از مهم ترین آرمان های خانواده ها و از مهم ترین اولویت های نظام آموزش و پرورش است، اما باید توجه داشت که تربیت اجتماعی در جوامع تحت الشعاع تربیت دینی و اخلاقی می باشد. از این رو هرگونه تلاش در جهت تربیت دینی و اخلاقی نسل جدید به طور مستقیم بر تربیت اجتماعی آنان نیز اثرگذار خواهد بود. نتایج برخی از پژوهش های انجام شده (ملکی پور، حکیم زاده و معمور، ۱۳۹۳؛ نصیری، یزدی معز، فلاحتی و شمشانی اژدر، ۱۳۹۰) حاکی از آن است که عوامل درونی نظام آموزش و پرورش از جمله معلمان، مدیران و سایر کارکنان مدارس نقش بسیار مؤثری در تربیت دینی و اخلاقی دانش آموزان داشته و آنها را بر عمل به ارزش ها و هنجارهای اسلامی تشویق و ترغیب می نمایند. یکی از محیط های مؤثر بر رفتار نوجوانان پس از خانواده، مدرسه می باشد. مدرسه به عنوان یک نهاد اجتماعی مؤثر در رشد و تکامل دانش آموزان، نقش تعیین کننده ای در شکل گیری هنجارهای اجتماعی در بین آنها دارد. یکی از انواع هنجارهای اجتماعی، هنجار دینی است، در جامعه ما که دین اکثریت افراد آن اسلام است آن نقش کلیدی در تعیین هنجارهای اجتماعی دارد. بنابراین هنجارهایی که اسلام برای انسان ها مشخص نموده، باید از دوران کودکی در خانواده و به خصوص در مدرسه که دوره شکل گیری شخصیت کودکان و نوجوانان می باشد نهادینه شود که در بزرگسالی انتظار رفتارهای بهنجار از آنها داشت.

در اصطلاح جامعه شناسی هنجارها^۱ را «الگوهای استاندارد شده رفتار و کردار»

می‌نامند، این الگوها نشان‌دهنده رفتار ایدئال یا مطلوب افراد جامعه است. مقررات رسمی، قوانین، احکام فقهی و شرعی، آداب و رسوم و شیوه‌های قومی از جمله هنجارهای جامعه به‌شمار می‌آیند (ستوده، ۱۳۹۳).

هنجارهای اسلامی یا دینی معادل با مفهوم موازین اسلامی ذکر شده است که شامل موازین شرع (اصل ۱۱۲)، حریم اسلام (اصل ۶۷)، موازین فقهی (اصل ۶۳)، احکام اسلام (اصول ۹۱ و ۹۶)، اصول و احکام مذهب رسمی کشور (اصول ۷۲ و ۸۵)، قوانین اسلام (اصل ۴۴)، مقررات اسلامی (اصل ۱۷۰)، مبانی اسلام (اصول ۲۴ و ۲۷)، ضوابط اسلامی (مقدمه و بند ۱۲ اصل ۳)، معیارهای اسلام (اصل ۳)، موازین عدل اسلامی (اصل ۴۷)، منابع معتبر اسلامی (اصل ۱۶۷) و فناوری معتبر (اصل ۱۶۷) در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران می‌شود (اسماعیلی و امینی پژوه، ۱۳۹۴). براین اساس هنجارهای اسلامی عبارت است از مجموعه ارزش‌ها، آداب و رسوم، اخلاقیات، و قوانین و مقررات اجتماعی منطبق بر احکام اسلام در ابعاد شناختی، عاطفی، انگیزشی و رفتاری در دو حوزه عملکرد فردی و عملکرد اجتماعی انسان، که انتظار می‌رود فرد مسلمان به آنها احترام گذاشته و رعایت نماید (نبوی، ۱۳۹۵). در این پژوهش قوانین و مقررات انضباطی مدرسه، ارزش‌ها، آداب و رسوم، اخلاقیات شهروندی و قوانین و مقررات اجتماعی منطبق بر دین اسلام، جزء هنجارهای اسلامی می‌باشد که انتظار می‌رود دانش‌آموزان در مدرسه به آنها احترام گذاشته و رعایت نمایند.

ارزش‌های اخلاقی مجموعه‌ای از قوانینی است که رفتار فرد یا گروهی را با توجه به اینکه چه چیزی درست و چه چیزی غلط است هدایت می‌کند (گیوریان، ۱۳۸۴؛ به نقل از ملکی‌پور، حکیم‌زاده و معمرحور، ۱۳۹۳). هم‌چنین ارزش‌های اخلاقی تعیین‌کننده رفتارهای انسان بوده و میزان تمایل افراد جامعه به آنها می‌تواند موجبات انحراف یا جلوگیری از انحرافات اجتماعی را در جامعه فراهم آورد (مهدوی و زارعی، ۱۳۹۰؛ به نقل از ملکی‌پور، حکیم‌زاده و معمرحور، ۱۳۹۳).

هدف نظام آموزش و پرورش در هر کشوری این است که دانش‌آموزان را برای احراز مسئولیت‌های فردی و اجتماعی آماده کند. این مهم در جامعه اسلامی ما اهمیتی دوچندان پیدا می‌کند چرا که انسان مورد نظر نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی علاوه بر احراز مسئولیت فردی و اجتماعی در قبال خود و دیگران، در برابر خداوند

متعال نیز مسئول شناخته شده و با توجه به جهان‌بینی الهی حاکم بر نظام آموزشی انتظار می‌رود تربیت یافتگان آن انسان‌هایی مؤمن، صالح، شایسته و کارآمد بوده و در مسیر قرب الهی قرار گیرند. یکی از ابعاد شهروند خوب بودن در جهان معاصر و به‌ویژه در نظام جمهوری اسلامی ایران برخورداری از ارزش‌های اخلاقی می‌باشد که باید در چارچوب کل نظام آموزشی و از طریق همه اجزای برنامه‌های درسی محقق گردد. با درک چنین مفهومی از تعلیم و تربیت تمام دروس، آموزش‌ها و معلمان و دبیران «مربی» به‌شمار می‌آیند و همگی آنان به دنبال ایجاد تغییرات مطلوب رفتاری در شهروندان (دانش‌آموزان) متناسب با رویکرد فلسفه اجتماعی می‌باشند. همواره این دغدغه وجود داشته که آنچه دانش‌آموزان واقعاً یاد گرفته‌اند مشتمل بر اهداف پرورشی بوده است و یا دانش‌آموزان صرفاً به اهداف آموزشی نایل آمده‌اند (سعیدی رضوانی، ۱۳۸۰؛ به نقل از عصاره، ۱۳۸۲). با توجه به اهمیت تربیت اخلاقی کودکان و نوجوانان از منظر نظام جمهوری اسلامی ایران، در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰) تربیت اخلاقی دانش‌آموزان به‌عنوان یکی از مأموریت‌های نظام تربیت رسمی کشور قلمداد شده و هم‌چنین در سند برنامه‌درسی ملی ایران (۱۳۹۱) نیز اخلاق به‌عنوان شایستگی پایه دانش‌آموزان مطرح شده است. بنابراین در نظام آموزش و پرورش عوامل مختلفی در تربیت دینی و اخلاقی دانش‌آموزان و بالتبع بر عمل به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی تأثیر می‌گذارد که عبارتند از سیاست‌ها و خط‌مشی‌های نظام آموزشی، اهداف آموزش و پرورش، برنامه‌های درسی، مدیریت آموزشی، معلمان و مربیان تربیتی، روش‌های تربیتی، کتاب‌ها و محتوای درسی، فضای آموزشی و ساختار سازمانی (حمیدزاده، ۱۳۸۲).

شواهد و قرائن حاکی از آن است که در مدارس مهارت‌های مسئولیت‌پذیری، توانایی درک متقابل، همکاری و مشارکت، احترام به سنن و فرهنگ‌ها، آگاهی از حقوق محیط زیست، و احترام به نژاد و مذهب به‌طور جامع به دانش‌آموزان ارائه نمی‌شود (Butcher, 2017؛ به نقل از کوشی، موسی‌پور، محبی و آرمند، ۱۳۹۷).

یکی از مؤلفه‌های کلیدی هنجارهای اسلامی به مؤلفه «اخلاق» مربوط می‌شود. پارادایم معاصر آموزش اخلاقی^۱ بر ترکیبی از دانش اخلاقی و عمل اخلاقی مبتنی است. آموزش اخلاقی شامل ایجاد یک محیط مناسب برای درونی‌کردن مؤلفه‌های

اخلاق اجتماعی در ساختار شخصیتی دانش‌آموزان است که به اجرای رفتار اخلاقی مناسب منجر می‌شود. روابط بین ارزش‌های رواج یافته از طریق آموزش اخلاقی با ارزش‌های منتج از آموزش مذهبی همپوشی ندارند بلکه مکمل هم هستند. اثربخشی آموزش‌های مذهبی در تقویت اخلاقی نسل جوان، تا حد زیادی به توانایی معلمان در طراحی فعالیت‌های آموزشی بستگی دارد که بدان وسیله اصول و ارزش‌های اخلاقی را با ماهیت مذهب ترکیب می‌کنند. بر اساس این پارادایم بعد اخلاقی انسان پیرامون سه محور ارزشی (خواسته‌ها، علایق، آرزوها) متمرکز است که نشان می‌دهد چگونه استانداردهای درونی شده علی‌رغم درست و غلط بودن در زندگی توسعه پیدا کرده‌اند. در مواجهه با استانداردهای درونی شده، فرایند شکل‌گیری و رشد قضاوت اخلاقی و شکل‌گیری مهارت‌های خودکنترلی مورد نیاز است. باید به این حقیقت پی ببریم که شکل‌گیری و رشد اخلاق، ابعاد ارزشی شخصیت انسان یکی از اولویت‌های بسیاری از نظام‌های آموزشی معاصر است. با در نظر گرفتن موارد فوق، بسیج منابع مادی و انسانی در مؤسسات آموزشی مختلف برای تضمین کیفیت در آموزش اخلاقی کارآمد، نه تنها از طریق تحلیل ویژگی‌ها و مشکلات جامعه معاصر، بلکه بوسیله فراهم نمودن داده‌های تاریخی در مدیریت و حفظ سنتها، ارزش‌ها و فرهنگ ضروری است (Denisa Manea, 2014).

مدارس از مدت‌ها قبل به‌عنوان مؤسساتی برای آماده کردن کودکان برای زندگی هم از نظر علمی و هم اخلاقی در جوامع در نظر گرفته شده‌اند. به‌منظور توانمندسازی و شهروند اخلاقی تربیت کردن کودکان، آنها به فرصت‌هایی برای یادگیری ارزش‌های اخلاقی نیاز دارند، با این حال درباره چگونگی تأیید برنامه ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی توسط معلمان در کلاس درس کمتر بحث شده است (Johansson, Brownlee, Cobb- Moore, Boulton- Lewis, Walker, & Ailwood, 2011). به اعتقاد برخی از پژوهش‌گران (Bartkowski & Bartkowski, 2019)؛ به نقل از غلامی، ذاکری و زینلی، (۱۳۹۸) تربیت اخلاقی و مذهبی کودکان منجر به سازگاری روان‌شناختی و شایستگی اجتماعی آنها نیز می‌شود. هم‌چنین کارکرد اخلاقی و زیست محیطی تربیت دانش‌آموزان توسط (Nadezhda, Svetlana, Tatyana & Olga, 2015) مورد بررسی قرار گرفته و پژوهش‌گران در این پژوهش نتیجه می‌گیرند که هنر در شکل‌گیری ارزش‌های

بشری و تربیت زیست محیطی دانش آموزان بسیار تأثیرگذار است. نتایج پژوهش Koul (۲۰۱۲) نیز نشان می‌دهد که مادیگرایی و اهداف اجتناب از عملکرد رابطه مثبتی با تمایل دانش آموزان به تقلب در کلاس‌های ریاضی دارد. نتایج پژوهش Arthur (۲۰۱۱) نشان می‌دهد که دانش آموزان انتظار دارند معلمان در رشد شخصیت و آموزش ارزش‌ها درگیر شوند و در یادگیری همه جانبه به آنها کمک نمایند و همان‌طور از نظر دانش آموزان، برنامه موفق آموزش ارزش‌ها به معلم به عنوان الگو و مربی متکی است. هم‌چنین یافته‌های پژوهش Mahooni (۲۰۰۸) نشان می‌دهد تصمیم‌های اخلاقی که به وسیله معلمان گرفته شده، یک راهنمایی برای چگونگی اخذ تصمیم اخلاقی توسط دانش آموزان محسوب شده و آنها را در اتخاذ تصمیم‌های مناسب اخلاقی کمک می‌نماید.

نتایج مطالعات انجام شده در داخل کشور از جمله پژوهش یادگاری، صالحی و سجادی (۱۳۹۸) نشان می‌دهد که کم توجهی مدارس نسبت به تربیت اخلاقی دانش آموزان و در اولویت قرار دادن آن به عنوان پدیده محوری، زمینه‌ای برای بروز پیامدهای نامناسبی نظیر شکل‌گیری روحیه لذت‌محوری افراطی در دانش آموزان، بروز اخلاق ابزاری و انفعال و بدبینی متولیان مدرسه را فراهم می‌نماید. نتایج پژوهش فضل‌اللهی قمشی و ملکی توانا (۱۳۹۶) نیز نشان داد که از نظر دبیران مدارس راهنمایی ناحیه ۲ شهرستان قم، عوامل خانوادگی، آموزشگاهی و رسانه‌ای در توسعه معنویت و تحکیم ارزش‌های دینی و اعتقادات دانش آموزان مؤثر است. در این پژوهش از عوامل خانوادگی، میزان پای‌بندی پدر و مادر به انجام امور معنوی و شکل‌گیری مناسب آموزه‌های دینی در دوران کودکی، از عوامل آموزشگاهی تأثیر دوستان و همسالان و شخصیت معلمان و از عوامل رسانه‌ای توجه به فرهنگ جامعه در برنامه‌ها، و پخش سریال‌های دینی و تاریخی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در توسعه و تحکیم ارزش‌های دینی شناخته شدند. یافته‌های پژوهش ملکی‌پور، حکیم‌زاده و معمرحور (۱۳۹۳) نشان می‌دهد که از دیدگاه دبیران مدارس متوسطه، درونی شدن ارزش‌های اخلاقی در بین دانش آموزان مدارس متوسطه شهر دهلران در سطح مطلوبی نیست و هم‌چنین مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر نهادینه کردن ارزش‌های اخلاقی دانش آموزان، معلمان و مربیان پرورشی هستند. نتایج پژوهش نادر بیگلویلو، شمخانی و نوعلیان (۱۳۹۲) نشان داد که از نظر مربیان پرورشی بین محتوای دروس آموزشی و درونی کردن ارزش‌های اسلامی، بین فضای فیزیکی

مدرسه و درونی کردن ارزش‌های اسلامی و بین اجزای برنامه‌های دینی مدارس و درونی کردن ارزش‌های اسلامی در فرزندان دانش‌آموز کارکنان فرماندهی انتظامی استان همدان رابطه وجود دارد. همچنین نتایج پژوهش بابایی (۱۳۹۱) نشان داد که پای‌بندی به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی در بین دانش‌آموزان دختر و پسر پایه سوم متوسطه شهر رودهن در وضعیت مطلوبی قرار دارد و عملکرد رفتاری دانش‌آموزان دختر و پسر پایه سوم متوسطه شهر رودهن به میزان زیادی تحت تأثیر ارزش‌های اسلامی قرار دارد. یافته‌های پژوهش نصیری، یزدی‌معز، فلاحی و شمخانی اژدر (۱۳۹۰) نشان داد که بین شیوه‌های تربیتی مدیران، معاونان و مربیان تربیتی با درونی کردن ارزش‌های اسلامی در دانش‌آموزان رابطه وجود دارد، بین فضای فیزیکی مدرسه و درونی کردن ارزش‌های اسلامی در دانش‌آموزان رابطه وجود دارد و همچنین بین اجرای برنامه‌های دینی در مدارس و درونی کردن ارزش‌های اسلامی در دانش‌آموزان رابطه وجود دارد. نتایج پژوهش دهقانی، پاک مهر و میردوراق (۲۰۱۱) نیز نشان داد که عوامل اجتماعی مهم‌ترین نقش را در نگرش‌های ارزشی دانشجویان دارد و برخی از عوامل فرهنگی مبتنی بر مذهب، نقش مهمی در شکل‌گیری این نگرش‌ها دارند. نتایج پژوهش شعبانی (۱۳۸۹) نیز نشان داد که بین گرایش به نماز با تبلیغات، روابط انسانی اولیای مدرسه و الگوهای اجتماعی رابطه وجود دارد. همان‌طور یافته‌های پژوهش زینعلی (۱۳۸۲) نشان داد که از نظر دبیران برای درونی شدن ارزش‌های اسلامی در میان نوجوانان باید از روش‌های الگوسازی، رفتار و گفتار همزمان، القاء داستان‌سرای، ایجاد جو صمیمی و برقراری رابطه دوستانه و رعایت کردن ارزش‌ها درباره خود نوجوانان استفاده نمود. نتایج پژوهش سادئی (۱۳۷۵) که در خصوص عوامل مؤثر در ترغیب دانش‌آموزان به نماز در بین دانش‌آموزان دختر و پسر دوره راهنمایی و متوسطه استان مرکزی انجام شده است نشان می‌دهد که عوامل درون مدرسه‌ای مانند دبیران دینی، مربیان تربیتی و سایر دبیران، مؤثرترین نقش را در ترغیب و تشویق دانش‌آموزان به نماز جماعت داشته‌اند. آبروشن (۱۳۷۴) در پژوهشی تحت عنوان «نقش مدرسه در تربیت دینی دانش‌آموزان» ویژگی‌های رفتاری معلمان درس بینش دینی را از مهم‌ترین عوامل مؤثر در عملکرد مذهبی دانش‌آموزان قلمداد نموده است (به نقل از سعیدی رضوانی، ۱۳۷۶). همچنین نتایج پژوهش رشیدی (۱۳۷۳) نشان داد که اصلاح شیوه‌های مدیریتی، نحوه رفتار و

برخوردها و نیز اصلاح روش‌های تدریس معلمان در بهبود مسائل انضباطی دانش‌آموزان مدارس تأثیر زیادی دارد.

تأثیر وضعیت اجتماعی - اقتصادی افراد جامعه و به‌خصوص دانش‌آموزان بر عمل به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی در کشور ما مورد توجه برخی از پژوهش‌گران قرار گرفته است. یافته‌های پژوهش مختاری و عیسایی خوش (۱۳۹۶) نشان می‌دهد که بین متغیرهای پایگاه اقتصادی - اجتماعی، میزان استفاده از رسانه‌های داخلی و خارجی، و تقید دینی والدین با سبک زندگی اسلامی دانش‌آموزان رابطه معناداری وجود دارد. در این زمینه نتایج پژوهش (Stelios, Myria & Panayiotis, 2017) نیز نشان می‌دهد که ارزش‌های فرهنگی می‌تواند رابطه بین سبک‌های فرزندپروری و رفتار قلدری دانش‌آموزان را در مدرسه میانجی‌گری کند. یافته‌های پژوهش بهروزی و پاشاخانلو (۲۰۱۵) نشان می‌دهد که باورها و ارزش‌های مذهبی دو نسل مادران و دختران دبیرستانی متفاوت بوده به‌طوری که نگرش مادران نسبت به رفتار مذهبی و ازدواج فامیلی بالاتر از دختران بوده است. نتایج پژوهش گلچین (۱۳۸۵) نشان داد که پایگاه اجتماعی - اقتصادی بیشترین ارتباط را با ایجاد و تقویت رفتار انحرافی نوجوانان داشته است. در پژوهش اورنگی (۱۳۸۰) سه عامل رفتارهای اجتماعی جامعه، رفتارهای فرهنگی مدرسه و رفتارهای فرهنگی خانواده به ترتیب بیشترین تأثیر را در کم‌توجهی دانش‌آموزان نسبت به مسائل مذهبی به خود اختصاص داده است. هم‌چنین در پژوهش الحسینی (۱۳۷۹) عوامل خانوادگی از نظر دانش‌آموزان شرکت‌کننده در مسابقات در مقایسه با دانش‌آموزان عادی تأثیر بیشتری در گرایش دانش‌آموزان به فعالیت‌های قرآنی و نهج‌البلاغه داشته است.

علی‌رغم این که چهار دهه از انقلاب اسلامی ایران می‌گذرد و روش‌های تربیت دینی و اخلاقی در نظام آموزش و پرورش کشور از طرق گوناگون از جمله اجرای آیین‌نامه‌های انضباطی، آموزشی و امتحانات اعمال می‌شود، اما موضوع تربیت دینی و اخلاقی و عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان کماکان از چالش‌های اساسی نظام آموزشی ایران محسوب می‌شود. شواهد میدانی افزایش مشکلات اخلاقی و آسیب‌های اجتماعی به‌خصوص بزهکاری در میان نوجوانان را نشان می‌دهد که نیازمند توجه و اقدامات جدی از سوی دست‌اندرکاران نظام آموزش و پرورش در مورد تربیت اخلاقی دانش‌آموزان است. شرایط حساس کنونی کشور ما ایجاب می‌کند که با استفاده

از روش‌های نوین و مؤثر در تربیت دینی و اخلاقی به گونه‌ای عمل شود که نسل آینده انسان‌هایی مؤمن، متقی و پرهیزگار بوده و با استفاده از توانایی‌های کسب شده بتوانند میراث گران‌بهای ارزش‌های اسلامی را که از نسل‌های گذشته به آنها رسیده حفظ و حراست نمایند. با عنایت به ویژگی‌های عصر جدید که به عصر فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرت یافته، تربیت اخلاقی و دینی کودکان و نوجوانان اهمیتی دو چندان پیدا کرده و دغدغه کنونی دست‌اندرکاران و مسئولان نظام آموزش و پرورش کشور می‌باشد و از آنجایی که پژوهش منسجمی در زمینه میزان عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان در داخل کشور صورت نگرفته، انجام پژوهش حاضر علاوه بر غنی‌تر نمودن حوزه پژوهش‌های تربیت اخلاقی و دینی می‌تواند عوامل درون مدرسه‌ای که در مدارس بر عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان تأثیر می‌گذارد را شناسایی نماید. با ملاحظه موارد مذکور سئوالی که مطرح است این است که از دیدگاه معلمان، مدیران و معاونان مدارس، دانش‌آموزان پسر مدارس متوسطه تا چه اندازه به هنجارهای اسلامی عمل می‌نمایند؟ و از نظر آنها راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان پسر مدارس متوسطه به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی کدامند؟.

روش پژوهش

این تحقیق از نوع کاربردی می‌باشد چرا که هدف اصلی آن بررسی میزان عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه می‌باشد. با توجه به ماهیت موضوع و اهداف پژوهش، روش پژوهش مورد استفاده ترکیبی از نوع طرح اکتشافی است. هدف از طرح اکتشافی آن است که نتایج روش اول (کیفی) باعث شکل‌گیری و روشن شدن روش دوم (کمی) شود (Greene et al, 1989). به نقل از (Creswell & Plano Clark, 2007)؛ ترجمه کیامنش و سرایی (۱۳۹۰). در این پژوهش ابتدا مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه از طریق مصاحبه با چند نفر از صاحب‌نظران تعلیم و تربیت و دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه دوم شناسایی شد، سپس ابزار کمی پژوهش که شامل مقیاس درجه‌بندی معلمان و مدیران بود برای بررسی میزان عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه دوم تهیه و تدوین و اعتباریابی و در نهایت مورد استفاده قرار گرفت.

جامعه، نمونه آماری و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری این پژوهش در بخش کیفی شامل صاحب‌نظران تعلیم و تربیت و دانش‌آموزان پسر مدارس متوسطه دوم شهر تهران بود که نمونه‌ای به تعداد ۱۶ نفر صاحب‌نظر به روش نمونه‌گیری هدفمند (از نوع خبره) و ۱۵ نفر دانش‌آموز پایه‌های دوم و سوم متوسطه، به روش نمونه‌گیری هدفمند جهت انجام مصاحبه انتخاب شدند. به این دلیل از روش هدفمند استفاده شد که افراد مورد نظر برای اجرای مصاحبه بایستی از افراد متخصص و خبره در زمینه موضوع پژوهش باشند. لازم به ذکر است که حجم نمونه برای مصاحبه بر اساس نظر ناظر طرح و پژوهش‌های مشابه تعیین گردید. صاحب‌نظران از بین اعضای هیات علمی و مدرسان دانشگاه فرهنگیان استان تهران در رشته‌های علوم تربیتی، روان‌شناسی و الهیات و معارف اسلامی که با حوزه پژوهش آشنا بوده، انتخاب شدند و دانش‌آموزان از بین دانش‌آموزان پایه‌های دوم و سوم متوسطه یکی از مدارس متوسطه دوم پسرانه منطقه چهار تهران انتخاب شدند. هم‌چنین جهت جمع‌آوری پیشینه و مبانی نظری پژوهش از اسناد و مدارک (کتاب‌ها، فصلنامه‌ها، ماهنامه‌ها، گزارش‌های پژوهشی، پایان‌نامه‌ها، بانک‌های اطلاعاتی و اینترنت) نیز استفاده به عمل آمد.

جامعه آماری این پژوهش در بخش کمی شامل معلمان، مدیران و معاونان مدارس متوسطه دوم شهر تهران در سال تحصیلی ۹۵-۱۳۹۴ بوده است. بر اساس گزارش آماری اداره برنامه‌ریزی و آمار اداره کل آموزش و پرورش شهر تهران، تعداد کل کارکنان آموزشی مشغول به کار در مدارس متوسطه دوم ۲۰۵۰۴ نفر بوده است. لذا با توجه به جمعیت جامعه آماری، حجم نمونه برای بر اساس جدول کرجسی و مورگان^۱ ۳۰۰ نفر برآورد شد. تعداد ۳۰۰ نفر از معلمان، مدیران و معاونان مدارس از طریق روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای (دلاور، ۱۳۸۹) به‌عنوان نمونه جهت اجرای پژوهش انتخاب شدند که در رابطه با میزان عمل دانش‌آموزان به هنجارهای اسلامی مقیاس درجه‌بندی را تکمیل نمایند. از این تعداد، ۳۰ عدد ناقص تکمیل شده بود که کنار گذاشته شد و تعداد مقیاس‌هایی که به‌طور کامل تکمیل شده بودند ۲۷۰ عدد شد. بنابراین نمونه آماری نهایی از معلمان، مدیران و معاونان مدارس به تعداد ۲۷۰ نفر (۱۶۲ معلم، ۳۰ مدیر و ۷۸ معاون) رسید. نحوه انتخاب نمونه به این صورت بود که ابتدا مناطق آموزشی

شهر تهران برحسب جهت‌های جغرافیایی و شرایط اقلیمی به پنج منطقه جنوبی، شمالی، شرقی، غربی و مرکزی تقسیم شد. سپس از هر کدام از مناطق اقلیمی یک منطقه آموزشی به‌طور تصادفی (مناطق نوزده، یک، چهار، نه، یازده، به‌ترتیب به‌عنوان نماینده مناطق جنوبی، شمالی و شرقی، غربی و مرکزی مناطق آموزش و پرورش شهر تهران) انتخاب شد. از هر منطقه آموزشی شش مدرسه پسرانه و از هر مدرسه پسرانه یک مدیر، دو تا سه نفر معاون و حدود هفت نفر معلم در رشته‌های شغلی مختلف انتخاب شدند.

ابزار پژوهش

با توجه به ماهیت پژوهش ترکیبی، اهداف و سؤال‌های پژوهش، در بخش کیفی از مصاحبه (نیمه ساختاریافته) در دو فرم صاحب‌نظران و دانش‌آموزان و در بخش کمی از مقیاس درجه‌بندی برای جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز استفاده به عمل آمد که در ذیل به اختصار شرح داده می‌شود:

۱. **فرم مصاحبه با صاحب‌نظران:** ابتدا براساس مطالعه ادبیات پژوهش (یعنی عمل به هنجارهای اسلامی) چارچوب مصاحبه (نیمه ساختاریافته) با استفاده از مبانی نظری (منابع اسلامی شامل تفاسیر قرآن کریم، نهج البلاغه، و سایر کتاب‌های اسلامی مرتبط با حوزه تربیت دینی و اخلاقی، آیین‌نامه‌های انضباطی و امتحانات مدارس) و پیشینه پژوهش تهیه و با ۱۶ نفر از صاحب‌نظران آشنا به موضوع تربیت اسلامی و حوزه علوم تربیتی و روان‌شناسی مصاحبه انجام شد. چارچوب این مصاحبه در زمینه وظایف و تکالیف دانش‌آموزان در مدرسه بر اساس مبانی نظری و پیشینه پژوهش، آیین‌نامه‌های مرتبط، و در ابعاد برنامه‌درسی، پوشش و وضع ظاهری، شعائر دینی، حسن اخلاق و رفتار با معلمان، کارکنان مدرسه و دانش‌آموزان، رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه و به‌طور کلی فعالیت‌هایی که از دیدگاه صاحب‌نظران، در مدرسه از دانش‌آموزان انتظار می‌رود انجام دهند و یا از انجام آنها خودداری نمایند طراحی و تدوین شد. سپس از طریق نتایج حاصله از این مصاحبه‌ها، اطلاعات لازم جهت تدوین فهرست مصادیق برای هنجارهای اسلامی گردآوری شد. فهرست مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه بر مبنای نظرات صاحب‌نظران در زمینه وظایف و

تکالیف دانش‌آموزان در مدرسه بر اساس مبانی نظری و پیشینه پژوهش درباره تربیت اخلاقی دانش‌آموزان و آیین‌نامه‌های مرتبط (۵۳ مصداق) تهیه و تدوین شد. پس از تدوین فهرست مصادیق هنجارهای اسلامی از نظر صاحب‌نظران، این فهرست با فهرست موردنظر دانش‌آموزان تلفیق شده و مورد بازبینی قرار گرفت. سپس در اختیار سه نفر متخصص تعلیم و تربیت اسلامی برای اعتباربخشی قرار گرفت که پس از اعلام نظر و اعتباربخشیدن به آن، اصلاحات لازم بر اساس نظرات ایشان انجام، و فهرست نهایی مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه تدوین شد.

۲. **فرم مصاحبه با دانش‌آموزان:** به منظور جمع‌آوری اطلاعات کامل و دقیق از دانش‌آموزان پیرامون مصادیق واقعی هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه از مصاحبه نیمه ساختاریافته استفاده شد، که چارچوب این مصاحبه بر اساس مبانی نظری پژوهش (منابع اسلامی، شامل تفاسیر قرآن کریم، نهج‌البلاغه، و سایر کتاب‌های اسلامی مرتبط با حوزه تربیت دینی و اخلاقی، آیین‌نامه‌های انضباطی و امتحانات مدارس)، پیشینه پژوهش و دیدگاه‌های صاحب‌نظران تهیه شد. چارچوب این مصاحبه در زمینه وظایف و تکالیف دانش‌آموزان در مدرسه بر اساس مبانی نظری و پیشینه پژوهش، آیین‌نامه‌های مرتبط، و در ابعاد برنامه‌درسی، پوشش و وضع ظاهری، شعائر دینی، حسن اخلاق و رفتار با معلمان، کارکنان مدرسه و دانش‌آموزان، رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه و به‌طور کلی فعالیت‌هایی که از نظر دانش‌آموزان، در مدرسه از آنها انتظار می‌رود انجام دهند و یا از انجام آن خودداری نمایند طراحی و تدوین شد. فهرست مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه بر اساس نظرات دانش‌آموزان در زمینه وظایف و تکالیف آنها در مدرسه بر اساس مبانی نظری و پیشینه پژوهش درباره تربیت اخلاقی دانش‌آموزان و آیین‌نامه‌های مرتبط (۵۰ مصداق) تهیه و تدوین شد پس از تدوین فهرست مصادیق واقعی هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه از نظر دانش‌آموزان، این فهرست نیز با فهرست مورد نظر صاحب‌نظران تلفیق شده و مورد بازبینی قرار گرفت. پس از اعلام نظر سه نفر متخصص تعلیم و تربیت اسلامی و اعتباربخشی به آن،

اصلاحات لازم بر اساس نظرات آنها انجام شد و فهرست نهایی مصادیق هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه در شش بعد پوشش و وضع ظاهری دانش‌آموزان، رعایت شعائر دینی، رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه، رعایت حسن اخلاق با سایر دانش‌آموزان، رعایت بهداشت و پاکیزه نگه داشتن فضای مدرسه، عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود تدوین شد. سپس بر اساس ابعاد شش گانه مصادیق هنجارهای اسلامی، مقیاس درجه‌بندی معلمان، مدیران و معاونان مدارس تهیه و تدوین گردید.

۳. مقیاس درجه‌بندی معلمان، مدیران و معاونان مدارس: مقیاس درجه‌بندی ابزاری است که براساس داده‌های حاصل از مصاحبه با صاحب‌نظران و دانش‌آموزان در رابطه با نمودهای عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه، پس از اعتباربخشی آن بوسیله متخصصان تعلیم و تربیت اسلامی تهیه و تدوین شد. این فرم شامل ۴۷ گویه (پرسش) است که در شش بعد و در قالب مقیاس درجه‌بندی عددی (پنج درجه‌ای) تهیه و تدوین شد که در جدول ۱ آمده است.

شیوه نمره‌گذاری: نمره‌گذاری مقیاس درجه‌بندی به این صورت است که هرکدام از گویه‌ها در پنج درجه هرگز، به‌ندرت، گاهی، اغلب، و همیشه مورد ارزیابی قرار می‌گیرند و به ترتیب به درجه هرگز نمره صفر، به‌ندرت نمره یک، گاهی نمره دو، اغلب نمره سه و همیشه نمره چهار تعلق می‌گیرد.

روایی و پایایی: جهت تعیین روایی مقیاس درجه‌بندی معلمان، مدیران و معاونان از بعد روایی محتوایی استفاده شد. به منظور حصول اطمینان از روایی مقیاس درجه‌بندی سعی شد که تمام سؤالات پژوهش از طریق مقیاس درجه‌بندی تحت پوشش قرار گیرد، هم‌چنین به تأیید ناظر طرح و چند تن از متخصصان تعلیم و تربیت اسلامی نیز رسید. به منظور اطمینان از پایایی (اعتبار) مقیاس از روش آلفای کرونباخ استفاده شد که مقدار ضریب پایایی هرکدام از ابعاد هنجارهای اسلامی و گویه‌ها در جدول ۱ آورده شده است.

جدول ۱. ابعاد، گویه‌ها و ضریب آلفای کرونباخ مقیاس درجه‌بندی معلمان، مدیران و معاونان مدارس

ضریب آلفای کرونباخ	گویه‌ها	ابعاد هنجارهای اسلامی
۰/۷۰	۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸-۹-۱۰	پوشش و وضع ظاهری دانش‌آموزان
۰/۸۸	۱۱-۱۲-۱۳-۱۴-۱۵-۱۶-۱۷-۱۸-۱۹	شعائر دینی
۰/۸۶	۲۰-۲۱-۲۲-۲۳-۲۴	رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه
۰/۸۴	۲۵-۲۶-۲۷-۲۸-۲۹-۳۰-۳۱-۳۲-۳۳	رعایت حسن اخلاق با دانش‌آموزان
۰/۸۳	۳۴-۳۵-۳۶	رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه
۰/۷۶	۳۷-۳۸-۳۹-۴۰-۴۱-۴۲-۴۳-۴۴-۴۵-۴۶-۴۷	عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود

به طوری که در جدول ۱ ملاحظه می‌شود ضرایب به‌دست آمده برای هر کدام از ابعاد هنجارهای اسلامی، معنادار است.

روش‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها

با توجه به ماهیت روش پژوهش ترکیبی و سؤالات پژوهش برای تحلیل داده‌های پژوهش در بخش کیفی از روش کدگذاری باز، محوری و گزینشی طبق شیوه پنج مرحله‌ای Yin (۲۰۱۱) استفاده به عمل آمد. به این صورت که تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها بر اساس این شیوه در پنج مرحله به شرح زیر انجام شده است:

۱. **آماده‌سازی و تنظیم داده‌ها برای تحلیل:** در این مرحله اقداماتی از قبیل نسخه‌برداری از داده‌ها، بی‌نام کردن آنها، تهیه داده‌های اساسی، بازخوانی، و قرار دادن در یک چارچوب انجام گرفت.

۲. **جداسازی داده‌ها:** در این مرحله، ویرایش کردن، خلاصه و بخش‌بندی کردن، کدگذاری، یادداشت برداری و دسته‌بندی انجام شد.

۳. **بازآرایی داده‌ها:** در این مرحله آرایش مجددی از داده‌های گردآوری شده صورت گرفت.

۴. **تفسیر:** در مرحله تفسیر با توجه به آرایش داده‌ها در مرحله قبل، معانی از داده‌ها استخراج شد.

۵. نتیجه‌گیری: در این مرحله، مجموعه‌ای از عبارت‌های برگرفته از یافته‌های پژوهش، در یک سطح مفهومی بالاتری قرار گرفت و نتیجه‌گیری انجام شد. (ابوالمعالی، ۱۳۹۱). در بخش کیفی برای تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از کدگذاری باز، محوری و گزینشی استفاده به عمل آمد.

در بخش کمی از شاخص‌های آمار توصیفی و استنباطی استفاده شد. از آمار توصیفی جهت محاسبه فراوانی، درصد، میانگین، انحراف استاندارد، ترسیم جداول و نمودارها استفاده شد و برای تحلیل استنباطی داده‌ها از آزمون t تک‌نمونه‌ای استفاده به عمل آمد. نقطه برش در این آزمون میانگین (نقطه ۵۰ درصدی) تعیین گردید. لازم به ذکر است که تجزیه و تحلیل داده‌های کمی پژوهش با استفاده از نرم افزار کامپیوتری SPSS نسخه ۲۲ انجام گرفت.

چگونگی انجام پژوهش

داده‌های مورد نیاز این پژوهش شامل اطلاعاتی است که از طریق انجام مصاحبه با صاحب‌نظران و دانش‌آموزان، تکمیل مقیاس‌های درجه‌بندی توسط معلمان، مدیران و معاونان مدارس به دست آمد. پس از تهیه و تدوین فرم‌های مصاحبه (نیمه‌ساختاریافته) جهت تعیین فهرست مصادیق هنجارهای اسلامی، به اداره کل آموزش و پرورش شهر تهران مراجعه و پس از اخذ مجوز کتبی از معاونت پژوهشی اداره کل مذکور (به شماره ۵۸۷۶۸/۶۴ مورخ ۹۵/۲/۷)، نسبت به اجرای مقدماتی ابزار بر روی تعدادی از دانش‌آموزان برای اطمینان یافتن از دقت و صحت عمل، قبل از اجرای نهایی به صورت آزمایشی در مدارس یک منطقه آموزشی اجرا شد و بعد از اصلاحات نهایی و به دست آوردن روایی و ضریب پایایی قابل اطمینان نسبت به اجرای نهایی آنها اقدام شد.

برای اجرای نهایی پژوهش در مدارس طبق مجوز کتبی (به شماره ۵۸۷۶۸/۶۴ مورخ ۹۵/۲/۷) با هماهنگی ادارات آموزش و پرورش مناطق، پژوهش‌گر و یکی از همکاران ماهر و آموزش دیده به مدارس منتخب مراجعه و نسبت به اجرای ابزار پس از ارائه توضیحات لازم به معلمان، مدیران و معاونان و جلب رضایت آنها اقدام شد. پس از پاسخ دادن معلمان، مدیران و معاونان مدارس به مقیاس درجه‌بندی، نسبت به جمع‌آوری آنها اقدام گردید. سپس اطلاعات مورد نیاز استخراج گردیده و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

یافته‌ها

برای تجزیه و تحلیل پاسخ‌های ارائه شده به این سؤال که از دیدگاه معلمان، مدیران و معاونان مدارس، دانش‌آموزان پسر مدارس متوسطه دوم تا چه اندازه به هنجارهای اسلامی عمل می‌نمایند؟ از آزمون t تک‌نمونه‌ای استفاده به عمل آمد. از آزمون t تک‌نمونه‌ای به این دلیل استفاده شد که داده‌های به دست آمده از اجرای پرسش‌نامه با یک مقدار ثابت یعنی عدد ۲ مورد مقایسه قرار می‌گرفت تا معناداری تفاوت نمرات، مورد آزمون قرار گیرد. میانگین و انحراف استاندارد ابعاد هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه به همراه مقادیر آماری t در جدول ۲ گزارش شده است

جدول ۲. نتایج آزمون t در زمینه میزان عمل دانش‌آموزان به هنجارهای اسلامی از نظر معلمان، مدیران و معاونان مدارس

سطح معناداری	t		درجه آزادی		خطای استاندارد میانگین		انحراف استاندارد		میانگین		متغیر (ابعاد هنجارهای اسلامی)
	مدیران و معاونان	معلمان	مدیران و معاونان	معلمان	مدیران و معاونان	معلمان	مدیران و معاونان	معلمان	مدیران و معاونان	معلمان	
۰/۰۰۱	۱۰/۱۴	۱۱/۶۳	۱۰۷	۱۶۱	۰/۷۲۷	۰/۵۴۲	۷/۴۸	۶/۹۰	۲۷/۳۷	۲۶/۳۱	پوشش و وضع ظاهری دانش‌آموزان
۰/۰۰۱	۴/۸۵	۴/۵۴	۱۰۷	۱۶۱	۰/۵۸۴	۰/۴۸۰	۶/۰۲	۶/۱۱	۲۲/۸۸	۲۲/۱۸	رعایت شعائر دینی (آداب و رسوم مذهبی)
۰/۰۰۱	۱۲/۷۳	۱۳/۸۸	۱۰۷	۱۶۱	۰/۳۳۷	۰/۲۷۷	۳/۴۷	۳/۵۳	۱۴/۳۰	۱۳/۸۵	رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه
۰/۰۰۱	۵/۵۸	۵/۹۰	۱۰۷	۱۶۱	۰/۶۹۱	۰/۵۲۳	۷/۱۱	۶/۶۵	۲۱/۸۵	۲۱/۰۸	رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان
۰/۰۰۱	۸/۲۵	۸/۳۳	۱۰۷	۱۶۱	۰/۲۳۵	۰/۱۹۱	۲/۴۲	۲/۴۴	۷/۹۴	۷/۵۹	رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه
۰/۰۰۱	۱۱/۶۵	۴/۰۹	۱۰۷	۱۶۱	۰/۷۰۸	۰/۷۸۰	۷/۲۸	۶/۴۶	۳۰/۲۵	۳۰/۵۲	عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود

تحلیل داده‌های حاصل از جدول ۲ حاکی از آن است که از نظر معلمان مدارس، میزان عمل دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه به هنجارهای اسلامی در ابعاد پوشش و وضع ظاهری دانش‌آموزان، رعایت شعائر دینی (آداب و رسوم مذهبی)، رعایت ادب و احترام

به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه، رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان، رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه، عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود از حد متوسط یا میانگین (نمره بالاتر از ۲ در مقیاس لیکرتی پنج درجه‌ای) بالاتر (به ترتیب $t=۱۱/۶۳$ ، $t=۴/۵۴$ ، $t=۱۳/۸۸$ ، $t=۵/۹۰$ ، $t=۸/۳۳$ ، $t=۴/۰۹$ و $P<۰/۰۱$) و از لحاظ آماری معنادار است. بنابراین می‌توان گفت از نظر آنها، دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه دوم، به هنجارهای اسلامی در ابعاد پوشش و وضع ظاهری، رعایت شعائر دینی، رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه، رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان، رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه و عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود عمل نموده‌اند.

هم‌چنین تحلیل داده‌های حاصل از جدول ۲ بیانگر آن است که از نظر مدیران و معاونان مدارس میزان عمل دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه به هنجارهای اسلامی در ابعاد پوشش و وضع ظاهری دانش‌آموزان، رعایت شعائر دینی (آداب و رسوم مذهبی)، رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه، رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان، رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه، عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود از حد متوسط یا میانگین (نمره بالاتر از ۲ در مقیاس لیکرتی پنج درجه‌ای) بالاتر (به ترتیب $t=۱۰/۱۴$ ، $t=۴/۸۵$ ، $t=۱۲/۷۳$ ، $t=۵/۵۸$ ، $t=۸/۲۵$ ، $t=۱۱/۶۵$ و $P<۰/۰۱$) و از لحاظ آماری معنادار بوده است. بنابراین می‌توان گفت از نظر آنها، دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه دوم، به هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه در ابعاد پوشش و وضع ظاهری، رعایت شعائر دینی، رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه، رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان، رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه و عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود عمل نموده‌اند.

برای اطلاع از دیدگاه معلمان مدارس متوسطه راجع به راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در مدرسه، یک پرسش باز پاسخ در انتهای مقیاس درجه‌بندی گنجانده شد. نظرات و دیدگاه‌های آنها جمع‌آوری و در شش بعد طبقه‌بندی و مورد تحلیل کیفی قرار گرفت، اطلاعات مندرج در جدول ۳ نتایج تحلیل کیفی داده‌ها را با روش کدگذاری باز، محوری و گزینشی نشان می‌دهد.

جدول ۳. راهکارهای عملی تشویق دانش آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی از دیدگاه معلمان

ردیف	مضامین (ابعاد هنجارها)	کدگذاری محوری	راهکار عملی	فراوانی	درصد
۱	پوشش و وضع ظاهری دانش آموزان	پوشش دانش آموزان	● رعایت هنجارهای اسلامی در بعد پوشش و وضع ظاهری از سوی معلمان، مدیر و کارکنان مدرسه	۸۷	۵۳/۷
		بازخورد مناسب	● دادن بازخوردهای مناسب از طریق تأیید، تشویق و تذکر به داشتن پوشش مناسب به دانش آموزان	۵۶	۳۴/۵۶
		الگوی پوشش	● ارائه الگوی مناسب از پوشش و وضع ظاهری توسط معلمان و مدیران مدارس به دانش آموزان از طریق پوشش ایرانی- اسلامی	۵۷	۳۵/۱۸
		لباس متحدالشکل	● ارائه لباس متحدالشکل مناسب برای کلیه دانش آموزان مدرسه	۸۹	۵۴/۹۳
		الگوی پوشش ایرانی	● ترویج الگوی پوشش ایرانی در رسانه ملی از طریق استفاده هنرمندان از آنها در سریالها و فیلمها	۶۵	۴۰/۱۲
		تشویق دانش آموزان	● تشویق دانش آموزانی که پوشش مناسب دارند و معرفی آنها توسط معلمان به سایر دانش آموزان در کلاسهای درس	۵۵	۳۳/۹۵
۲	رعایت هنجارهای دینی	شعائر دینی (آداب و رسوم مذهبی)	● رعایت هنجارهای اسلامی در بعد شعائر دینی از سوی معلمان، مدیر و کارکنان مدرسه به عنوان الگوی رفتاری در داخل و خارج از مدرسه	۹۰	۵۵/۵۵
		رابطه مناسب با دانش آموزان	● برقراری رابطه مناسب با دانش آموزان توسط معلمان و افزایش آگاهی آنها نسبت به شعائر دینی در کلاسهای درس	۵۵	۳۳/۹۵
		نمایش فیلمهای مذهبی	● نمایش فیلمهای مذهبی به دانش آموزان در مدارس	۲۴	۱۴/۸۱
		تشویق دانش آموزان	● تعیین بودجه و امکانات لازم برای برگزاری مراسمهای مذهبی در مدارس	۱۵	۹/۳۵
		رعایت هنجارهای اسلامی توسط اولیا	● تشویق عملی دانش آموزانی که شعائر دینی را رعایت می نمایند از طریق معرفی آنها در کلاس	۵۰	۳۰/۸۶
		رعایت هنجارهای اسلامی توسط مسئولین جامعه	● رعایت هنجارهای اسلامی در بعد شعائر دینی از سوی اولیای دانش آموزان	۷۰	۴۳/۲۰
			● رعایت هنجارهای اسلامی در بعد شعائر دینی از سوی مسئولین جامعه در زمانها و موقعیت های مختلف	۷۵	۴۶/۲۹
			● تشویق دانش آموزان به حضور در مراسمهای مذهبی مدرسه از طریق اهدای جوایز	۲۴	۱۴/۸۱

جدول ۳. (ادامه)

ردیف	مضامین (ابعاد هنجارها)	کدگذاری محوری	راهکار عملی	شماره فرمانی	درصد
۳	رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه	احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه	● احترام گذاشتن معلمان و مدیران و کادر مدرسه به دانش‌آموزان به‌عنوان الگوی رفتاری	۹۰	۵۵/۵۵
		اردوهای فرهنگی - تربیتی	● برگزاری دوره آموزشی برای دانش‌آموزان در قالب اردوهای فرهنگی - تربیتی	۸	۴/۹۳
		وضع قوانین و آیین‌نامه‌ها	● وضع قوانین و آیین‌نامه‌های مرتبط با رعایت احترام و ادب	۲۶	۱۶/۰۴
			● ارائه تذکرات لازم به دانش‌آموزان در خصوص رعایت ادب و احترام به معلمان و کادر مدرسه	۳۵	۲۱/۶۰
		ترویج احترام به معلم	● ترویج احترام به مقام معلم در خانواده و رسانه‌های محلی و ملی که دانش‌آموزان یاد بگیرند	۸۰	۴۹/۳۸
		تشویق مادی و معنوی دانش‌آموزان	● تشویق مادی و معنوی دانش‌آموزانی که به معلمان و کارکنان مدرسه احترام می‌گذارند	۲۰	۱۲/۳۴
۴	رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان	چگونگی رفتار با سایر دانش‌آموزان	● رعایت حسن اخلاق با دانش‌آموزان از سوی معلمان و سایر کارکنان مدرسه به‌عنوان الگوی رفتاری	۹۲	۵۶/۷۹
		تشویق دانش‌آموزان خوش اخلاق	● تشویق دانش‌آموزان خوش اخلاق از سوی مدیران مدارس به‌صورت هفتگی و ماهانه با ارائه لوح تقدیر	۲۴	۱۴/۸۱
		عدم تبعیض بین دانش‌آموزان	● عدم تبعیض بین دانش‌آموزان و پرهیز از رقابت و چشم و هم چشمی بین آنها	۸	۴/۹۳
		ارائه الگوهای اخلاقی	● ارائه الگوهایی از اخلاق حسنه به دانش‌آموزان از طریق معرفی افراد نمونه و اسوه‌های جامعه	۵۰	۳۰/۸۶
		افزایش آگاهی دانش‌آموزان	● افزایش آگاهی دانش‌آموزان در خصوص اخلاق اسلامی از طریق آموزش مداوم خانواده و مدرسه	۷۲	۴۴/۴۴
			● ارائه تذکرات لازم به دانش‌آموزان در خصوص حسن اخلاق و رفتار با دیگران در کلاس‌های درس	۳۲	۱۹/۷۵
۵	رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه	رعایت بهداشت	● رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه از سوی معلمان و کارکنان مدرسه به‌عنوان الگوی رفتاری	۶۸	۴۱/۹۷
		پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه	● تشکیل تیمهای بهداشت از دانش‌آموزان و تشویق دانش‌آموزان فعال در امر بهداشت مدرسه	۵۱	۳۱/۴۸
		تشویق دانش‌آموزان	● ایجاد حس مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان از طریق افزایش آگاهی از سوی خانواده، معلمان و مسئولین مدارس	۷۰	۴۳/۲
		ایجاد مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان	● استفاده از بروشورها و پیام‌های بهداشتی و محیط زیستی برای افزایش آگاهی دانش‌آموزان از طرق مختلف نظیر رسانه‌های محلی و ملی و شبکه‌های مجازی	۷۱	۴۳/۸۲
		پیام‌های بهداشتی	● ارائه تذکرات لازم به دانش‌آموزان از سوی مسئولین مدرسه در زمینه عواقب رعایت نکردن بهداشت و پاکیزگی مدرسه	۲۸	۱۷/۲۸
		فراهم نمودن امکانات و لوازم بهداشتی	● فراهم نمودن امکانات و لوازم بهداشتی مناسب برای دانش‌آموزان در مدرسه	۳۰	۱۸/۵۱

جدول ۳. (ادامه)

ردیف	مضامین (ابعاد هنجارها)	کدگذاری محوری	راهکار عملی	شماره درصد
۶	عدم قصور و سهل انگاری نسبت به وظایف نمود	ارائه الگوی رفتاری توسط معلمان و کارکنان	● انجام وظایف آموزشی و پرورشی محوله به نحو مطلوب از سوی معلمان و کارکنان مدرسه	۵۴
		افزایش آگاهی دانش آموزان	● آگاه نمودن دانش آموزان از وظایف خود توسط خانواده، معلمان و مسئولین مدرسه	۷۲
		نظارت دقیق والدین و معلمان	● نظارت دقیق و اقدام به موقع در خصوص سهل انگاری ها از سوی والدین و معلمان	۶۰
		تشویق دانش آموزان به انجام فعالیت	● تشویق فعالیت های کوچک دانش آموزان توسط معلمان و مدیران مدارس در موقعیت های مختلف	۸
		وضع دستورالعمل ها و آیین نامه ها	● بررسی عوامل درونی و بیرونی مؤثر بر قصور و سهل انگاری دانش آموزان در انجام وظایف محوله	۱۰
		ارزشیابی مستمر	● تدوین و وضع دستورالعمل ها و آیین نامه هایی برای مشخص نمودن وظایف دانش آموزان	۱۶
		ارائه الگوی مصرف انرژی	● ارزشیابی مستمر از وظایف عملکردی دانش آموزان در مدرسه توسط معلمان	۱۶
		بیان پیامد سهل انگاری	● ارائه الگوی مصرف بهینه انرژی به دانش آموزان ● نمایش فیلم هایی در زمینه مصرف انرژی	۲۰
		تشویق دانش آموزان عامل	● بیان نتیجه و پیامد سهل انگاری در انجام وظایف خود به دانش آموزان از سوی اولیای مدرسه و خانواده	۱۰
		آموزش وظیفه شناسی به دانش آموزان	● تشویق دانش آموزان عامل به وظایف خویش از سوی معلمان و مسئولین مدرسه در مراسم های آغازین	۴۰
		تقویت حس مسئولیت پذیری	● معرفی کردن دانش آموزانی که وظایف خود را به نحو خوبی انجام می دهند به دیگران به عنوان الگو توسط معلمان و مدیران مدارس در موقعیت های مختلف	۲۵
		تقویت حس مسئولیت پذیری	● آموزش وظیفه شناسی به دانش آموزان در رسانه های محلی و ملی	۳۴
			● تقویت حس مسئولیت پذیری در کودکان و نوجوانان توسط والدین، معلمان و مدیران مدارس	۲۶

داده های حاصل از جدول ۳ حاکی از آن است که در بعد پوشش و وضع ظاهری، بالاترین فراوانی و درصد به راهکارهای ارائه لباس متحدالشکل مناسب برای کلیه دانش آموزان مدرسه (۸۹ فراوانی و ۵۴/۹۳ درصد) و رعایت هنجارهای اسلامی در بعد پوشش و وضع ظاهری از سوی معلمان، مدیر و کارکنان مدرسه (۸۷ فراوانی

و ۵۳/۷ درصد)، و کمترین فراوانی و درصد به راهکار تشویق دانش‌آموزانی که پوشش مناسب دارند و معرفی آنها توسط معلمان به سایر دانش‌آموزان در کلاس‌های درس (۵۵ فراوانی و ۳۳/۹۵ درصد) اختصاص یافته است. در بعد شعائر دینی، بالاترین فراوانی و درصد به راهکارهای رعایت هنجارهای اسلامی در بعد شعائر دینی از سوی معلمان، مدیر و کارکنان مدرسه به عنوان الگوی رفتاری در داخل و خارج از مدرسه (۹۰ فراوانی و ۵۵/۵۵ درصد) و رعایت هنجارهای اسلامی در بعد شعائر دینی از سوی مسئولین جامعه در زمان‌ها و موقعیت‌های مختلف (۷۵ فراوانی و ۴۶/۲۹ درصد)، و کمترین فراوانی و درصد به راهکار تعیین بودجه و امکانات لازم برای برگزاری مراسم‌های مذهبی در مدارس (۱۵ فراوانی و ۹/۲۵ درصد) اختصاص یافته است.

همان‌طور در بعد رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه، بالاترین فراوانی و درصد به راهکارهای احترام گذاشتن معلمان و مدیران و کادر مدرسه به دانش‌آموزان به عنوان الگوی رفتاری (۹۰ فراوانی و ۵۵/۵۵ درصد)، ترویج احترام به مقام معلم در خانواده و رسانه‌های محلی و ملی (۸۰ فراوانی و ۴۹/۳۸ درصد)، و کمترین فراوانی و درصد به راهکار برگزاری دوره آموزشی برای دانش‌آموزان در قالب اردوهای فرهنگی- تربیتی (۸ فراوانی و ۴/۹۳ درصد) اختصاص یافته است. در بعد رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان، بالاترین فراوانی و درصد به راهکارهای رعایت حسن اخلاق با دانش‌آموزان از سوی معلمان و سایر کارکنان مدرسه به عنوان الگوی رفتاری (فراوانی ۹۲ و ۵۶/۷۹ درصد)، و افزایش آگاهی دانش‌آموزان در خصوص اخلاق اسلامی از طریق آموزش مداوم خانواده و مدرسه (۷۲ فراوانی و ۴۴/۴۴ درصد)، و کمترین فراوانی و درصد به راهکار عدم تبعیض بین دانش‌آموزان و پرهیز از رقابت و چشم و هم‌چشمی بین آنها (۸ فراوانی و ۴/۹۳ درصد) اختصاص یافته است. همچنان که در جدول فوق ملاحظه می‌شود در بعد رعایت بهداشت و پاکیزه نگه داشتن فضای مدرسه، بالاترین فراوانی و درصد به راهکارهای استفاده از بروشورها و پیام‌های بهداشتی و محیط زیستی برای افزایش آگاهی دانش‌آموزان از طرق مختلف نظیر رسانه‌های محلی و ملی و شبکه‌های مجازی (۷۱ فراوانی و ۴۳/۸۲ درصد) و رعایت بهداشت و پاکیزه نگه داشتن فضای مدرسه از سوی معلمان و کارکنان مدرسه به عنوان الگوی رفتاری (۶۸ فراوانی و ۴۱/۹۷ درصد)، و کمترین فراوانی و درصد به

راهکار ارائه تذکرات لازم به دانش‌آموزان از سوی مسئولین مدرسه در زمینه عواقب رعایت نکردن بهداشت و پاکیزگی مدرسه (۲۸ فراوانی و ۱۷/۲۸ درصد) اختصاص پیدا کرده است. هم‌چنین در بعد عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود، بالاترین فراوانی و درصد به راهکارهای آگاه نمودن دانش‌آموزان از وظایف خود توسط خانواده، معلمان و مسئولین مدرسه (۷۲ فراوانی و ۴۴/۴۴ درصد) و نظارت دقیق و اقدام به موقع در خصوص سهل‌انگاری‌ها از سوی والدین و معلمان (۶۰ فراوانی و ۳۷/۰۳ درصد) و کمترین فراوانی و درصد به راهکار تشویق فعالیت‌های کوچک دانش‌آموزان توسط معلمان و مدیران مدارس در موقعیت‌های مختلف (۸ فراوانی و ۴/۹۳ درصد) اختصاص یافته است.

برای اطلاع از دیدگاه مدیران و معاونان مدارس متوسطه راجع به راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در مدرسه، یک پرسش بازپاسخ در انتهای مقیاس درجه‌بندی گنجانده شد. نظرات و دیدگاه‌های آنها جمع‌آوری و در شش بعد طبقه‌بندی و مورد تحلیل کیفی قرار گرفت، اطلاعات مندرج در جدول ۴ نتایج تحلیل کیفی داده‌ها را با روش کدگذاری باز، محوری و گزینشی نشان می‌دهد.

جدول ۴. راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی از دیدگاه مدیران و معاونان مدارس

ردیف	مضامین (ابعاد هنجارها)	کدگذاری محوری	راهکار عملی	فراوانی	درصد
۱	پوشش و وضع ظاهری دانش‌آموزان	رعایت پوشش اسلامی	● رعایت هنجارهای اسلامی در بعد پوشش و وضع ظاهری از سوی معلمان، مدیر و کارکنان مدرسه	۵۸	۵۳/۷۰
		ارائه بازخورد	● دادن بازخوردهای مناسب از طریق تأیید، تشویق و تذکر به داشتن پوشش مناسب به دانش‌آموزان	۳۲	۲۹/۶۲
		الگوی مناسب پوشش	● ارائه الگوی مناسب از پوشش و وضع ظاهری توسط معلمان و مدیران مدارس به دانش‌آموزان از طریق پوشش ایرانی-اسلامی	۵۵	۵۰/۹۲
		لباس متحدالشکل	● ارائه لباس متحدالشکل مناسب برای کلیه دانش‌آموزان مدرسه	۶۵	۶۰/۱۸
		ترویج الگوی پوشش ایرانی در رسانه‌ها	● ترویج الگوی پوشش ایرانی در رسانه ملی از طریق استفاده هنرمندان از آنها در سریال‌ها و فیلم‌ها	۳۰	۲۷/۷۷

جدول ۴. (ادامه)

ردیف	مضامین (ابعاد هنجارها)	کدگذاری محوری	راهکار عملی	پایه اولی	درصد
۲	رعایت شعائر دینی	الگو بودن معلمان و مدیران در رعایت شعائر دینی	● رعایت هنجارهای اسلامی در بعد شعائر دینی از سوی معلمان، مدیر و سایر کارکنان به عنوان الگوی رفتاری در داخل و خارج از مدرسه	۶۴	۵۹/۲۵
		افزایش آگاهی دانش‌آموزان	● برقراری رابطه مناسب توسط معلمان و مدیران با دانش‌آموزان و افزایش آگاهی آنها نسبت به شعائر دینی در زمان‌ها و موقعیت‌های مختلف	۲۸	۲۵/۹۲
		تشویق عملی دانش‌آموزان	● تشویق عملی دانش‌آموزانی که شعائر دینی را رعایت می‌نمایند از طریق اهدای جوایز	۲۵	۲۳/۱۴
		رعایت هنجارهای اسلامی توسط والدین	● رعایت هنجارهای اسلامی در بعد شعائر دینی از سوی اولیای دانش‌آموزان در خانه	۵۴	۵۰
		رعایت هنجارهای اسلامی توسط مسئولین جامعه	● رعایت هنجارهای اسلامی در بعد شعائر دینی از سوی مسئولین جامعه در زمان‌ها و موقعیت‌های مختلف	۵۴	۵۰
۳	رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه	ارایه الگوی رفتاری توسط مدیر و معلمان وضع قوانین و مقررات	● احترام گذاشتن معلمان، مدیر و کارکنان مدرسه به دانش‌آموزان به عنوان الگوی رفتاری	۵۸	۵۳/۷۰
			● وضع قوانین و آیین‌نامه‌های مرتبط با رعایت احترام و ادب به معلم از سوی دست‌اندرکاران نظام آموزش و پرورش	۲۰	۱۸/۵۱
			● ارائه تذکرات لازم به دانش‌آموزان در خصوص رعایت ادب و احترام به معلمان و سایر کارکنان مدرسه	۲۶	۲۴/۰۷
		ترویج احترام به مقام معلم	● ترویج احترام به مقام معلم در خانواده و رسانه‌های محلی و ملی به منظور یادگیری دانش‌آموزان	۵۵	۵۰/۹۲
۴	رعایت حسن اخلاق و رفتار سایر دانش‌آموزان	الگوی اخلاقی بودن معلمان و مدیران	● رعایت حسن اخلاق با دانش‌آموزان از سوی معلمان، مدیران و سایر کارکنان مدرسه به عنوان الگوی رفتاری	۶۱	۴۸/۵۶
		تشویق دانش‌آموزان خوش اخلاق	● تشویق دانش‌آموزان خوش اخلاق از سوی مدیران مدارس به صورت هفتگی و ماهانه با ارایه لوح تقدیر در مراسم آغازین	۲۴	۲۲/۲۲
		معرفی الگوهای اخلاقی جامعه	● ارایه الگوهای اخلاق حسنه به دانش‌آموزان از طریق معرفی افراد نمونه و اسوه جامعه	۲۸	۲۵/۹۲
		افزایش آگاهی دانش‌آموزان	● افزایش آگاهی دانش‌آموزان در خصوص اخلاق اسلامی از طریق آموزش مداوم خانواده و مدرسه	۵۹	۵۴/۶۲

جدول ۴. (ادامه)

ردیف	مضامین (ابعاد هنجارها)	کدگذاری محوری	راهکار عملی	فراوانی	درصد
۵	رعایت بهداشت و پاکیزه نگه داشتن فضای مدرسه	الگوی رفتاری معلمان در بهداشت مدرسه	• رعایت بهداشت و پاکیزه نگه داشتن فضای مدرسه از سوی معلمان و سایر کارکنان مدرسه به عنوان الگوی رفتاری	۶۳	۵۸/۳۳
		تشویق دانش آموزان فعال بهداشتی	• تشکیل تیم های بهداشت از دانش آموزان و تشویق دانش آموزان فعال در امر بهداشت مدرسه	۴۰	۳۷/۰۳
			• ایجاد حس مسئولیت پذیری در دانش آموزان از طریق افزایش آگاهی از سوی والدین و مسئولین مدرسه	۳۶	۳۳/۳۳
		بروشورها و پیام های بهداشتی	• استفاده از بروشورها و پیام های بهداشتی و محیط زیستی برای افزایش آگاهی دانش آموزان از طرق مختلف نظیر رسانه های محلی و ملی	۳۶	۵۳/۷۰
		تجهیزات و لوازم بهداشتی	• افزایش آگاهی دانش آموزان در خصوص اخلاق اسلامی از طریق آموزش مداوم خانواده و مدرسه	۴۶	۴۲/۵۹
۶	عدم قصور و سهل انگاری نسبت به وظایف خود	ارایه الگوی رفتاری توسط معلمان و کارکنان	• انجام وظایف آموزشی و پرورشی محوله به نحو مطلوب از سوی معلمان و سایر کارکنان مدرسه	۶۳	۵۷/۴۰
		افزایش آگاهی دانش آموزان	• آگاه نمودن دانش آموزان از وظایف خود توسط خانواده و مدرسه	۶۰	۵۵/۵۵
		نظارت دقیق والدین	• نظارت دقیق و اقدام به موقع در خصوص سهل انگاری ها از سوی والدین و معلمان در طول سال تحصیلی	۴۱	۳۷/۹۶
		نمایش فیلم و انیمیشن	• نمایش فیلمها و انیمیشن هایی برای دانش آموزان در زمینه مصرف درست انرژی در زندگی های تفریح	۲۰	۱۸/۵۱
		مصرف انرژی	• تشویق دانش آموزان عامل به وظایف خویش از سوی مسئولین مدرسه در مراسم های مختلف	۲۳	۲۱/۲۹
		تشویق دانش آموزان عامل معرفی کردن دانش آموزان عامل	• معرفی کردن دانش آموزانی که وظایف خود را به نحو خوبی انجام می دهند به سایر دانش آموزان به عنوان الگو در مراسم آغازین	۲۲	۲۰/۳۷
		آموزش وظیفه شناسی به دانش آموزان	• آموزش وظیفه شناسی به دانش آموزان در رسانه های محلی و ملی	۲۱	۱۹/۴۴

داده های حاصل از جدول ۴ حاکی از آن است که در بعد پوشش و وضع ظاهری، بالاترین فراوانی و درصد به راهکارهای ارائه لباس متحدالشکل مناسب برای کلیه دانش آموزان مدرسه (۶۵ فراوانی و ۶۰/۱۸ درصد) و رعایت هنجارهای اسلامی در بعد

پوشش و وضع ظاهری از سوی معلمان، مدیر و سایر کارکنان مدرسه (۵۸ فراوانی و ۵۳/۷۰ درصد)، و کمترین فراوانی و درصد به راهکار ترویج الگوی پوشش ایرانی در رسانه‌های محلی و ملی و استفاده هنرمندان از آنها در سریال‌ها و فیلم‌ها (۳۰ فراوانی و ۲۷/۷۷ درصد) اختصاص یافته است. در بعد شعائر دینی، بالاترین فراوانی و درصد به راهکارهای رعایت هنجارهای اسلامی در بعد شعائر دینی از سوی معلمان، مدیر و سایر کارکنان مدرسه به‌عنوان الگوی رفتاری در داخل و خارج از مدرسه (۶۴ فراوانی و ۵۹/۲۵ درصد) و رعایت هنجارهای اسلامی در بعد شعائر دینی از سوی مسئولین جامعه و اولیای دانش‌آموزان (۵۴ فراوانی و ۵۰ درصد)، و کمترین فراوانی و درصد به راهکار تشویق عملی دانش‌آموزانی که شعائر دینی را رعایت می‌نمایند از طریق اهدای جوایز (۲۵ فراوانی و ۲۳/۱۴ درصد) اختصاص یافته است. همان‌طور در بعد رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه، بالاترین فراوانی و درصد به راهکارهای احترام گذاشتن معلمان و مدیران و کارکنان مدرسه به دانش‌آموزان به‌عنوان الگوی رفتاری (۵۸ فراوانی و ۵۳/۷۰ درصد)، ترویج احترام به مقام معلم در خانواده و رسانه‌های محلی و ملی به‌منظور یادگیری دانش‌آموزان (۵۵ فراوانی و ۵۰/۹۲ درصد)، و کمترین فراوانی و درصد به راهکار وضع قوانین و آیین‌نامه‌های مرتبط با رعایت احترام و ادب به معلم از سوی دست‌اندرکاران نظام آموزش و پرورش (۲۰ فراوانی و ۱۸/۵۱ درصد) اختصاص یافته است. در بعد رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان، بالاترین فراوانی و درصد به راهکارهای رعایت حسن اخلاق با دانش‌آموزان از سوی معلمان و سایر کارکنان مدرسه به‌عنوان الگوی رفتاری (۶۱ فراوانی و ۵۶/۴۸ درصد)، و افزایش آگاهی دانش‌آموزان در خصوص اخلاق اسلامی از طریق آموزش مداوم خانواده و مدرسه (۵۹ فراوانی و ۵۴/۶۲ درصد)، و کمترین فراوانی و درصد به راهکار تشویق دانش‌آموزان خوش اخلاق از سوی مدیران به‌صورت هفتگی و ماهانه با ارائه لوح تقدیر در مراسم آغازین (۲۴ فراوانی و ۲۲/۲۲ درصد) اختصاص یافته است. همچنان که در جدول فوق ملاحظه می‌شود در بعد رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه، بالاترین فراوانی و درصد به راهکارهای رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه از سوی معلمان و سایر کارکنان مدرسه به‌عنوان الگوی رفتاری (۶۳ فراوانی و ۵۸/۳۳ درصد)، استفاده از بروشورها و پیام‌های بهداشتی

و محیط زیستی برای افزایش آگاهی دانش‌آموزان از طرق مختلف نظیر رسانه‌های محلی و ملی (۵۸ فراوانی و ۵۳/۷۰ درصد) و کمترین فراوانی و درصد به راهکار ایجاد حس مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان از طریق افزایش آگاهی از سوی والدین و مسئولین مدرسه (۳۶ فراوانی و ۳۳/۳۳ درصد) اختصاص پیدا کرده است. هم‌چنین در بعد عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود، بالاترین فراوانی و درصد به راهکارهای انجام وظایف آموزشی و پرورشی محوله به نحو مطلوب از سوی معلمان و سایر کارکنان مدرسه (۶۲ فراوانی و ۵۷/۴۰ درصد) و آگاه نمودن دانش‌آموزان از وظایف خود توسط خانواده و مدرسه (۶۰ فراوانی و ۵۵/۵۵ درصد) و کمترین فراوانی و درصد به راهکار نمایش فیلم‌ها و انیمیشن‌هایی برای دانش‌آموزان در زمینه مصرف درست انرژی در زنگ‌های تفریح (۲۰ فراوانی و ۱۸/۵۱ درصد) اختصاص یافته است.

مقایسه محتوای دیدگاه‌های معلمان، مدیران و معاونان مدارس در زمینه عمل دانش‌آموزان پسر مدارس متوسطه دوم به هنجارهای اسلامی در بعد پوشش و وضع ظاهری نشان می‌دهد که ارائه لباس متحدالشکل مناسب برای کلیه دانش‌آموزان مدرسه، در بعد شعائر دینی، رعایت هنجارهای اسلامی از سوی معلمان، مدیر و کارکنان مدرسه به‌عنوان الگوی رفتاری در داخل و خارج از مدرسه، در بعد رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه، احترام گذاشتن معلمان و مدیران و کادر مدرسه به دانش‌آموزان به‌عنوان الگوی رفتاری، مهم‌ترین راهکار عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در مدرسه بوده است. هم‌چنین در بعد رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان، رعایت حسن اخلاق با دانش‌آموزان از سوی معلمان و سایر کارکنان مدرسه به‌عنوان الگوی رفتاری، در بعد رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه، از دیدگاه معلمان استفاده از بروشورها و پیام‌های بهداشتی و محیط زیستی برای افزایش آگاهی دانش‌آموزان از طرق مختلف نظیر رسانه‌های محلی و ملی، ولی از دیدگاه مدیران و معاونان مدارس، رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه از سوی معلمان و کارکنان مدرسه به‌عنوان الگوی رفتاری، مهم‌ترین راهکار عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در مدرسه بوده است. همان‌طور در بعد عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود، از دیدگاه معلمان آگاه نمودن دانش‌آموزان از وظایف خود توسط خانواده و مدرسه، ولی از دیدگاه

مدیران و معاونان مدارس، انجام وظایف آموزشی و پرورشی محوله به نحو مطلوب از سوی معلمان و کارکنان مدرسه مهم‌ترین راهکار عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در مدرسه بوده است.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف اصلی این پژوهش بررسی میزان عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان پسر مدارس دوره متوسطه از دیدگاه معلمان و مدیران مدارس بود. هم‌چنین ارائه راهکارهای عملی جهت تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی از اهداف دیگر پژوهش بوده است. براین اساس، سؤالاتی طرح گردید که پژوهش‌گر با جمع‌آوری داده‌ها به پاسخ‌گویی به آنها پرداخته است. دراین بخش به بیان نتایج پژوهش، تبیین یافته‌های حاصله، نتیجه‌گیری و هم‌چنین میزان هماهنگی و هم‌خوانی نتایج با یافته‌های سایر پژوهش‌گران دراین زمینه پرداخته می‌شود.

نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که از نظر معلمان مدارس، دانش‌آموزان پسر دوره دوم متوسطه، در حد بالاتر از متوسط (میانگین) به هنجارهای اسلامی در ابعاد پوشش و وضع ظاهری، رعایت شعائر دینی، رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه، رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان، رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه و عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود عمل می‌نمایند. این یافته پژوهشی به دلیل اینکه نشان‌دهنده نظرات معلمان در مورد عملکرد اخلاقی دانش‌آموزان و رعایت ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی توسط ایشان در مدارس متوسطه می‌باشد، به‌طور غیرمستقیم با نتایج پژوهش فضل‌اللهی قمی و ملکی توانا (۱۳۹۶) که نشان دادند از نظر دبیران مدارس راهنمایی ناحیه ۲ شهرستان قم، عوامل خانوادگی، آموزشگاهی و رسانه‌ای در توسعه معنویت و تحکیم ارزش‌های دینی و اعتقادات دانش‌آموزان مؤثر است هم‌خوانی دارد. همان‌طور با یافته‌های پژوهش نادر بیگلویلو و همکاران (۱۳۹۲) که نشان دادند از نظر مربیان پرورشی بین محتوای دروس آموزشی و درونی‌کردن ارزش‌های اسلامی، بین فضای فیزیکی مدرسه و درونی‌کردن ارزش‌های اسلامی و بین اجرای برنامه‌های دینی مدارس و درونی‌کردن ارزش‌های اسلامی در فرزندان دانش‌آموز کارکنان ف.ا.ا. همدان رابطه وجود دارد، همسوست.

به‌طور مستقیم با نتایج پژوهش بابایی (۱۳۹۱) که نشان داد پای‌بندی به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی در بین دانش‌آموزان دختر و پسر پایه سوم متوسطه شهر رودهن در وضعیت مطلوبی قرار دارد و عملکرد رفتاری دانش‌آموزان دختر و پسر پایه سوم متوسطه شهر رودهن به میزان زیادی تحت تأثیر ارزش‌های اسلامی قرار داشته است همسویی دارد. هم‌چنین این یافته پژوهشی با نتایج پژوهش کاشانی (۱۳۸۷) که نشان داد گرایش دانش‌آموزان دوره متوسطه به ارزش‌های دینی مثبت است هم‌خوانی دارد. اما یافته مذکور با نتایج پژوهش ملکی‌پور و همکاران (۱۳۹۳) که نشان دادند از دیدگاه دبیران مدارس متوسطه، درونی شدن ارزش‌های اخلاقی در بین دانش‌آموزان مدارس متوسطه شهر دهلران در سطح مطلوبی نیست هم‌خوانی ندارد. در تبیین این یافته می‌توان عنوان کرد از آنجایی که معلمان بیشترین ارتباط را با دانش‌آموزان در مدرسه دارند شناخت ایشان از رفتارهای دانش‌آموزان و به‌خصوص میزان عمل آنها به هنجارهای اسلامی همراه با نگرش مثبت و واقع‌بینی بوده و می‌تواند مورد استناد و ملاک عمل قرار گیرد. همچنانکه نتایج پژوهش بابایی (۱۳۹۱) نیز حاکی از عمل به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان دختر و پسر است. اما ناهم‌خوانی این یافته با نتایج پژوهش ملکی‌پور و همکاران (۱۳۹۳) که نشان‌دهنده مطلوب نبودن ارزش‌های اخلاقی در بین دانش‌آموزان مدارس متوسطه است، شاید به دلایل مختلفی از جمله تفاوت در ابزارهای اندازه‌گیری، جامعه و نمونه آماری باشد. البته با توجه به مشاهده پژوهش‌گر از وضعیت رفتاری دانش‌آموزان مدارس متوسطه به نظر می‌رسد در برخی موارد معلمان با نظر اغماض و تغافل به موضوع رعایت هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان نگاه کرده و بر آن مبنا نظر داده‌اند.

یافته دیگر پژوهش نشان داد که از نظر مدیران و معاونان مدارس، دانش‌آموزان پسر دوره دوم متوسطه، در حد بالاتر از متوسط (میانگین) به هنجارهای اسلامی در ابعاد پوشش و وضع ظاهری، رعایت شعائر دینی، رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه، رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان، رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه و عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود عمل می‌نمایند. این یافته پژوهشی به دلیل اینکه نشان‌دهنده نظرات معاونان و مدیران مدارس در مورد عملکرد اخلاقی دانش‌آموزان و رعایت ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی

توسط ایشان در مدارس متوسطه می‌باشد، با نتایج پژوهش بابایی (۱۳۹۱) که نشان داد پایبندی به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی در بین دانش‌آموزان دختر و پسر پایه سوم متوسطه شهر رودهن در وضعیت مطلوبی قرار دارد و عملکرد رفتاری دانش‌آموزان دختر و پسر پایه سوم متوسطه شهر رودهن به میزان زیادی تحت تأثیر ارزش‌های اسلامی قرار داشته است همسواست. با نتایج پژوهش کاشانی (۱۳۸۷) که نشان داد گرایش دانش‌آموزان دوره متوسطه به ارزش‌های دینی مثبت است هم‌خوانی دارد. همچنین این یافته پژوهشی به‌طور غیرمستقیم با نتایج پژوهش شعبانی (۱۳۸۹) که نشان داد که بین گرایش به نماز با تبلیغات، روابط انسانی اولیای مدرسه و الگوهای اجتماعی رابطه وجود دارد هم‌خوان است. در تبیین این یافته می‌توان عنوان کرد از آنجایی که مدیران و به‌خصوص معاونان مدارس متوسطه ارتباط روزانه با دانش‌آموزان دارند و رفتارهای ایشان را زیر نظر دارند شناخت آنها از رفتارهای دانش‌آموزان و به‌ویژه در زمینه میزان عمل آنها به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی همراه با واقع بینی بوده و نشان‌دهنده عملکرد اخلاقی و دینی دانش‌آموزان پسر در مدارس متوسطه دوم می‌باشد، همچنانکه نتایج پژوهش بابایی (۱۳۹۱) و کاشانی (۱۳۸۷) نیز نشان‌دهنده گرایش مثبت دانش‌آموزان دوره متوسطه به ارزش‌های دینی و عمل به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی توسط آنها است.

نتایج پژوهش نشان داد که از نظر معلمان مدارس متوسطه ارائه لباس متحدالشکل مناسب برای کلیه دانش‌آموزان مدرسه، رعایت هنجارهای اسلامی در بعد پوشش و وضع ظاهری از سوی معلمان، مدیر و سایر کارکنان مدرسه، از مهم‌ترین راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در مدرسه بوده است. همچنین رعایت هنجارهای اسلامی در بعد شعائر دینی از سوی معلمان، مدیر و کارکنان مدرسه به‌عنوان الگوی رفتاری در داخل و خارج از مدرسه، رعایت هنجارهای اسلامی در بعد شعائر دینی از سوی اولیای دانش‌آموزان و مسئولین جامعه در زمان‌ها و موقعیت‌های مختلف، از مهم‌ترین راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در بعد رعایت شعائر دینی بوده است. همان‌طور از دیدگاه معلمان در بعد رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه، احترام گذاشتن معلمان و مدیران و کادر مدرسه به دانش‌آموزان به‌عنوان الگوی رفتاری، ترویج

احترام به مقام معلم در خانواده و رسانه‌های محلی و ملی، از مهم‌ترین راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در این بعد بوده است. در بعد رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان، رعایت حسن اخلاق با دانش‌آموزان از سوی معلمان و سایر کارکنان مدرسه به‌عنوان الگوی رفتاری، افزایش آگاهی دانش‌آموزان در خصوص اخلاق اسلامی از طریق آموزش مداوم خانواده و مدرسه، از مهم‌ترین راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در این بعد بوده است. در بعد رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه، استفاده از بروشورها و پیام‌های بهداشتی و محیط زیستی برای افزایش آگاهی دانش‌آموزان از طرق مختلف نظیر رسانه‌های محلی و ملی و شبکه‌های مجازی، رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه از سوی معلمان و کارکنان مدرسه به‌عنوان الگوی رفتاری، از مهم‌ترین راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در این بعد بوده است. هم‌چنین از دیدگاه معلمان در بعد عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود، آگاه نمودن دانش‌آموزان از وظایف خود توسط خانواده، معلمان و مسئولین مدرسه، نظارت دقیق و اقدام به موقع در خصوص سهل‌انگاری‌ها از سوی والدین و معلمان، از مهم‌ترین راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در این بعد بوده است. این یافته پژوهش با نتایج پژوهش ملکی‌پور و همکاران (۱۳۹۳) که نشان دادند از دیدگاه دبیران مدارس متوسطه، مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر نهادینه کردن ارزش‌های اخلاقی دانش‌آموزان، معلمان و مربیان پرورشی هستند همسو است. با نتایج پژوهش نصیری و همکاران (۱۳۹۰) که نشان دادند بین شیوه‌های تربیتی مدیران، معاونان و مربیان تربیتی با درونی کردن ارزش‌های اسلامی در دانش‌آموزان رابطه وجود دارد هم‌خوانی دارد. هم‌چنین این یافته پژوهش به‌طور غیرمستقیم و تلویحی با نتایج پژوهش Stoeber & Yang (۲۰۱۶) که نشان دادند استانداردهای اخلاقی شخصی، رابطه مثبت بالایی با ارزش‌های اخلاقی، فضایل و قضاوتها داشته و هم‌چنین رابطه منفی با عدم درگیری اخلاقی دارند همسواست. با نتایج پژوهش Arthur (۲۰۱۱) که نشان می‌دهد دانش‌آموزان انتظار دارند معلمان در رشد شخصیت و آموزش ارزش‌ها درگیر شوند و در یادگیری همه‌جانبه به آنها کمک نمایند و همان‌طور از نظر دانش‌آموزان، برنامه موفق آموزش ارزش‌ها به

معلم به عنوان الگو و مربی متکی است به طور غیرمستقیم و تلویحی هم‌خوانی دارد. همان‌طور به صورت غیرمستقیم با یافته‌های پژوهش Mahooni (۲۰۰۸) که نشان داد تصمیم‌های اخلاقی که به وسیله معلمان گرفته شده، یک راهنمایی برای چگونگی اخذ تصمیم اخلاقی توسط دانش‌آموزان محسوب شده و آنها را در اتخاذ تصمیم‌های مناسب اخلاقی کمک می‌نماید همسو است. هم‌چنین به طور تلویحی با یافته پژوهش زهادت (۱۳۸۶) که نشان داد الگو یا سرمشق قراردادن معلمان از روش‌های تربیتی قابل استخراج در کتاب‌های تعلیم و تربیت اسلامی محسوب می‌شود همسویی دارد. در تبیین این یافته می‌توان عنوان کرد از آنجایی که راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی از دیدگاه معلمان مدارس متوسطه، با مبانی نظری پژوهش و روایات و احادیث نقل شده از پیشوایان دینی ما و هم‌چنین با نتایج برخی از پژوهش‌های صورت گرفته (فضل‌اللهی قمشی و ملکی توانا، ۱۳۹۶؛ ملکی‌پور و همکاران، ۱۳۹۳؛ نصیری و همکاران، ۱۳۹۰) هم‌خوانی دارد، بنابراین با اجرای راهکارهای عنوان شده می‌توان نسبت به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در مدارس متوسطه توسط دانش‌آموزان پسر امیدوار بود.

نتایج دیگر پژوهش نشان داد که از نظر مدیران و معاونان مدارس متوسطه ارائه لباس متحدالشکل مناسب برای کلیه دانش‌آموزان مدرسه، رعایت هنجارهای اسلامی در بعد پوشش و وضع ظاهری از سوی معلمان، مدیر و کارکنان مدرسه از مهم‌ترین راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در مدرسه بوده است. هم‌چنین رعایت هنجارهای اسلامی در بعد شعائر دینی از سوی معلمان، مدیر و کارکنان در داخل و خارج از مدرسه و هم‌چنین اولیای دانش‌آموزان و مسئولین جامعه به عنوان الگوی رفتاری، از مهم‌ترین راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در بعد رعایت شعائر دینی بوده است. همان‌طور در بعد رعایت ادب و احترام به مدیر، معلمان و سایر کارکنان مدرسه، احترام گذاشتن به معلمان، مدیران و کادر مدرسه به دانش‌آموزان به عنوان الگوی رفتاری، ترویج احترام به مقام معلم در خانواده و رسانه‌های محلی و ملی، از مهم‌ترین راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در این بعد بوده است. از نظر مدیران و معاونان مدارس در بعد رعایت حسن اخلاق و رفتار با سایر دانش‌آموزان،

رعایت حسن اخلاق با دانش‌آموزان از سوی معلمان و سایر کارکنان مدرسه به‌عنوان الگوی رفتاری، افزایش آگاهی دانش‌آموزان در خصوص اخلاق اسلامی از طریق آموزش مداوم خانواده و مدرسه، از مهم‌ترین راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در این بعد بوده است. در بعد رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه، استفاده از بروشورها و پیام‌های بهداشتی و محیط زیستی برای افزایش آگاهی دانش‌آموزان از طرق مختلف نظیر رسانه‌های محلی و ملی، رعایت بهداشت و پاکیزه نگه‌داشتن فضای مدرسه از سوی معلمان و کارکنان مدرسه به‌عنوان الگوی رفتاری، از مهم‌ترین راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در این بعد بوده است. هم‌چنین از دیدگاه مدیران و معاونان مدارس، انجام وظایف آموزشی و پرورشی محوله به نحو مطلوب از سوی معلمان و کارکنان مدرسه، آگاه نمودن دانش‌آموزان از وظایف خود توسط خانواده و مدرسه، از مهم‌ترین راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در بعد عدم قصور و سهل‌انگاری نسبت به وظایف خود بوده است. این یافته پژوهش به علت اینکه نشان‌دهنده راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی از دیدگاه مدیران و معاونان مدارس می‌باشد با نتایج پژوهش نصیری و همکاران (۱۳۹۰) که نشان دادند بین شیوه‌های تربیتی مدیران، معاونان و مربیان تربیتی با درونی کردن ارزش‌های اسلامی در دانش‌آموزان رابطه وجود دارد هم‌خوانی دارد. هم‌چنین با یافته پژوهش زینعلی (۱۳۸۲) که نشان داد از نظر دبیران برای درونی شدن ارزش‌های اسلامی در میان نوجوانان دختر باید از روش‌های الگوسازی، رفتار و گفتار هم‌زمان، القاء داستان سرایی، ایجاد جوّ صمیمی و برقراری رابطه دوستانه و رعایت کردن ارزش‌ها درباره خود نوجوانان استفاده نمود هماهنگی و همسویی دارد. این یافته به‌طور غیرمستقیم و تلویحی با نتایج پژوهش شریفی (۱۳۸۹) و میرعارفین (۱۳۸۶) که نشان دادند الگو یا سرمشق قراردادن معلمان از روش‌های تربیتی قابل استخراج در کتاب‌های تعلیم و تربیت اسلامی و کتاب درسی دین و زندگی محسوب می‌شود همسو است. همان‌طور به‌صورت تلویحی با نتایج پژوهش فضایی (۱۳۸۲) که نشان داد از نظر دانش‌آموزان تأثیرگذارترین افراد در مدرسه در راستای تربیت دینی - اخلاقی آنها دبیران بوده‌اند نیز هم‌خوانی دارد. در تبیین این یافته می‌توان عنوان کرد از آنجایی که

راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی از دیدگاه معاونان و مدیران مدارس، با مبانی نظری پژوهش و روایات و احادیث نقل شده از پیشوایان دینی ما هم‌خوانی دارد، همان‌طور با نتایج برخی از پژوهش‌های صورت گرفته (فضل‌اللهی قمشی و ملکی‌توانا، ۱۳۹۶؛ نصیری و همکاران، ۱۳۹۰؛ شریفی، ۱۳۸۹؛ میرعارفین، ۱۳۸۶) نیز همسو است، بنابراین با اجرای راهکارهای عنوان شده می‌توان نسبت به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی در مدارس متوسطه توسط دانش‌آموزان پسر امیدوار بوده و شاهد تغییرات آشکاری در رفتارهای آنها باشیم.

با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر می‌توان نتیجه گرفت که میزان عمل دانش‌آموزان پسر مدارس متوسطه دوم به هنجارهای اسلامی در ابعاد شش‌گانه در وضعیت مناسبی قرار دارد، لذا با به‌کارگیری راهکارهای عملی تشویق دانش‌آموزان به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی و فراهم نمودن محیط آموزشی و پرورشی مناسب در مدارس دوره متوسطه می‌توان عمل به هنجارهای اسلامی و رعایت آنها در بین دانش‌آموزان را افزایش داد که این امر می‌تواند کمک مؤثری به تحقق اهداف تربیت دینی و اخلاقی در نظام آموزش و پرورش کشور ما نماید.

عدم وجود ابزاری استاندارد برای ارزیابی میزان عمل دانش‌آموزان پسر دوره دوم متوسطه به هنجارهای اسلامی از محدودیت‌های این پژوهش محسوب می‌شود. هم‌چنین به لحاظ اینکه پژوهش حاضر بر روی دانش‌آموزان مدارس متوسطه دوم اجرا شده است لذا در تعمیم نتایج به دانش‌آموزان مدارس متوسطه اول و ابتدایی محدودیت وجود دارد.

با توجه به نتایج پژوهش پیشنهاد می‌شود مدیران، معاونان، مربیان پرورشی و معلمان با فراهم نمودن فرصت‌هایی برای ایجاد آگاهی نسبت به هنجارهای اسلامی در محیط مدرسه، در افزایش علاقه دانش‌آموزان نسبت به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی نقش مهمتری ایفا نمایند. براساس یافته پژوهش حاضر هر چه عمل به هنجارهای اسلامی در بین معلمان، مربیان و مدیران مدارس، بیشتر باشد میزان علاقه دانش‌آموزان نسبت به عمل و رعایت هنجارهای اسلامی افزایش پیدا می‌کند بنابراین ضرورت دارد ابتدا مدیران، معلمان و کارکنان مدارس خود عامل به هنجارهای اسلامی باشند تا دانش‌آموزان در عمل و رفتار آنها رعایت هنجارها و ارزش‌های اسلامی مشاهده تا نسبت به رعایت

هنجارهای اسلامی رغبت بیشتری داشته باشند، لذا بازآموزی مستمر معلمان، معاونان و مدیران مدارس در این خصوص ضروری به نظر می‌رسد. برای ایجاد انگیزه بیشتر در دانش‌آموزان نسبت به رعایت و عمل به هنجارهای اسلامی، دانش‌آموزان عامل به هنجارهای اسلامی از جانب معلمان، مدیران و معاونان مدارس مورد تشویق قرار گرفته و به نحو مناسب از ایشان تقدیر به عمل آید. نتایج و پیامدهای سهل‌انگاری در انجام وظایف خود به دانش‌آموزان از جانب اولیاء، معلمان، معاونان و مدیران مدارس بیان گردد. انجام وظایف آموزشی و پرورشی محوله به نحو مطلوب از سوی معلمان، مدیران، معاونان و سایر کارکنان مدرسه به عنوان الگوی دانش‌آموزان در انجام وظایف خویش می‌تواند دانش‌آموزان را مشتاق به انجام وظایف فردی و اجتماعی نماید. هم‌چنین پیشنهاد می‌گردد برای شغل معلمی و مربی‌گری داوطلبانی مستعد، توانمند، با انگیزه و علاقه‌مند به حرفه معلمی، و برخوردار از سلامت جسمانی و روانی، گزینش شوند که خود الگوی مناسبی از عمل به هنجارهای اسلامی در محیط مدارس باشند. با توجه به نتایج این پژوهش پیشنهاد می‌گردد با انجام پژوهش‌های فراتحلیلی فهم عمیق‌تری از آسیب‌های تربیت اخلاقی و دینی در مدارس متوسطه به دست آید. هم‌چنین پژوهش‌هایی به شیوه کیفی از سوی پژوهش‌گران در زمینه میزان عمل به هنجارهای اسلامی توسط دانش‌آموزان در مدارس متوسطه انجام شود تا با توجه به اهمیت و جایگاه خاص تربیت دینی و اخلاقی در نظام آموزش و پرورش ایران، از شیوه‌های کارآمد برای ارتقای مهارت‌های تربیتی دانش‌آموزان در جهت عمل به هنجارهای اسلامی استفاده گردد.

- ابوالمعالی، خدیجه. (۱۳۹۱). *پژوهش کیفی از نظریه تا عمل*. تهران: انتشارات علم
- اسماعیلی، محسن و امینی پژوه، حسین. (۱۳۹۴). معناشناسی برخی از هنجارهای اسلامی در قانون اساسی با محوریت مفهوم موازین اسلامی. *دوفصلنامه دانش حقوق عمومی*، ۴(۱۱)، ۲۴-۱.
- الحسینی، سیدرضا. (۱۳۷۹). بررسی عوامل مؤثر در تقویت گرایش دانش‌آموزان شرکت‌کننده در مسابقات قرآن و نهج‌البلاغه کشوری به فعالیت‌های قرآن و نهج‌البلاغه. *گزارش پژوهش، اداره کل آموزش و پرورش استان مرکزی*.
- اورنگی، عبدالمجید. (۱۳۸۰). بررسی عوامل مؤثر در کم‌توجهی دانش‌آموزان دبیرستان‌های استان مرکزی نسبت به مسائل مذهبی. *گزارش پژوهش، اداره کل آموزش و پرورش استان مرکزی*.
- بابایی، الهام. (۱۳۹۱). بررسی میزان عمل به ارزش‌های اسلامی در بین دانش‌آموزان دختر و پسر پایه سوم متوسطه شهر رودهن. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن*.
- حمیدزاده، بهرام. (۱۳۸۲). آسیب‌شناسی تربیت دینی (دروند، دفرایند، وبرون داد). *مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش*، ۲(۲)، ۳۸-۲۴.
- دلاور، علی. (۱۳۸۹). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی. *تهران: انتشارات رشد*.
- رشیدی، علیرضا. (۱۳۷۳). بررسی عوامل مؤثر در بهبود مسائل انضباطی دانش‌آموزان مدارس راهنمایی شهر کرمانشاه. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم*.
- زهادت، عبدالمجید. (۱۳۸۶). *تعلیم و تربیت در نهج‌البلاغه*. قم: بوستان کتاب.
- زینعلی، زهرا. (۱۳۸۲). بررسی راه‌های درونی شدن ارزش‌های اسلامی در میان نوجوانان دختر راهنمایی شهر تهران. *گزارش پژوهش، اداره کل آموزش و پرورش شهر تهران*.
- سادئی، علی. (۱۳۷۵). عوامل مؤثر در ترغیب دانش‌آموزان به نماز در بین دانش‌آموزان دختر و پسر دوره راهنمایی و متوسطه استان مرکزی. *گزارش پژوهش، اداره کل آموزش و پرورش استان مرکزی*.
- ستوده، هدایت‌الله. (۱۳۹۳). آسیب‌شناسی اجتماعی. *تهران: انتشارات آوای نور*.
- سعیدی رضوانی، محمود. (۱۳۸۶). بررسی وضع موجود تربیت دینی و اخلاقی دانش‌آموزان و ارزیابی آن بر اساس مؤلفه‌های اصلی آموزش و پرورش. *گزارش پژوهش، شورای عالی آموزش و پرورش*.
- شریفی، عنایت‌الله. (۱۳۸۹). *روش‌های تربیت اخلاقی در نهج‌البلاغه*. فصلنامه آفاق دین، ۲، ۱۰۰-۷۷.
- شعبانی، زهرا. (۱۳۸۹). *سلامت معنوی و تربیت اسلامی*. چکیده مقالات همایش ملی سلامت معنوی و تعمیق تربیت اسلامی. *پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش*.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی. (۱۳۹۰). *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران*.
- شورای عالی آموزش و پرورش. (۱۳۹۱). *سند برنامه‌درسی ملی جمهوری اسلامی ایران*.
- عصاره، علیرضا. (۱۳۸۲). *کارکردهای فعلی آموزش و پرورش کشورمان در تربیت دینی*. *مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش*، جلد ۲، ۹۸-۸۱.
- غلامی، سمیه؛ ذاکری، مختار و زینلی، فاطمه. (۱۳۹۸). *مطالعه چگونگی نهادینه کردن نمازخوانی در فرزندان نوجوان توسط والدین: ارائه مدل مطلوب با رهیافت گراند تئوری*. فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۴(۳)، ۱۴۲-۱۱۹.
- فضل‌اللهی قمشی، سیف‌الله و ملکی توانا، منصوره. (۱۳۹۶). *عوامل مؤثر بر توسعه معنویت و ارزش‌های دینی دانش‌آموزان*. *مجله معرفت، مردادماه، شماره ۲۳۶*، ۸۶-۷۱.
- کاشانی، مجید. (۱۳۸۷). *گرایش دانش‌آموزان به ارزش‌های دینی و اخلاقی*. فصلنامه مطالعات بسیج، ۱۱(۳۹)، ۱۱۹-۹۳.
- کرسول، جان، دبلیو و پلانوکلاک، ویکی. (۲۰۰۸). *روش‌های پژوهش ترکیبی*. ترجمه علیرضا کیامنش و جاوید سرائی (۱۳۹۰). تهران: انتشارات آبیژ.
- کوشی، زهرا؛ موسی‌پور، نعمت‌اله؛ مجبی، علی و آرمند، محمد. (۱۳۹۷). *شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های تربیت اخلاقی*

با رویکرد اجتماعی در دوره ابتدایی و ارائه مدل مفهومی. فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۳(۲)، ۱۱۷-۱۴۲.

گلچین، مسعود. (۱۳۸۵). انحراف اجتماعی جوانان در آینه پژوهش‌ها. نامه علوم اجتماعی، ۲۸، ۱۵۸-۱۲۴.
مختاری، مریم و عیسی‌خوش، کوروش. (۱۳۹۶). عوامل فرهنگی مرتبط با سبک زندگی اسلامی در بین دانش‌آموزان شهر یزد. مجله دین و ارتباطات، ۵۱، ۱۶۷-۱۴۳.

ملکی‌پور، احمد؛ حکیم‌زاده، رضوان و معمرحور، جمال. (۱۳۹۳). ارزیابی و بسترسازی مؤلفه‌های مؤثر بر نهادینه کردن ارزش‌های اخلاقی (مطالعه موردی: مدارس متوسطه منطقه دهلران). فصلنامه اخلاق، ۳(۱۵)، ۸۰-۱۰۵.
میرعارفین، فاطمه. (۱۳۸۶). نقد و ارزیابی محتوای کتاب درسی دین و زندگی سال سوم دبیرستان. فصلنامه‌اندیشه‌های نوین تربیتی، ۳(۱۰۲)، ۸۷-۱۱۹.

نادر بیگلویلو، آریان؛ شمشانی، اژدر و نوعلیان، یاور. (۱۳۹۲). درونی‌کردن ارزش‌های اسلامی در میان فرزندان دانش‌آموزکارکنان ف.ا.همدان. فصلنامه مطالعات مدیریت بر آموزش انتظامی، ۷(۲)، ۳۶-۲۴.
نبوی، سیدصادق. (۱۳۹۵). بررسی میزان عمل به هنجارهای اسلامی در دانش‌آموزان دوره متوسطه. گزارش پژوهش، پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.

نصیری، فخرالسادات؛ یزدی، معز، شیرین؛ فلاحی، احمد و شمشانی، اژدر، حسین. (۱۳۹۰). درونی‌کردن ارزش‌های اسلامی در میان دانش‌آموزان از دیدگاه مربیان تربیتی (مطالعه موردی دبیرستان‌های دخترانه شهر همدان). نشریه مهندسی فرهنگی، شورای عالی انقلاب فرهنگی، شماره ۵۷، ۷۳-۵۰.

یادگاری، مطهره؛ صالحی، کیوان و سجادی، نرگس‌سادات. (۱۳۹۸). ارائه نظریه داده‌بنیاد برای تبیین فرایندهای جاری تربیت اخلاقی در مدارس متوسطه شهر تهران. فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۴(۲)، ۱۸۶-۱۴۷.

Arthur, James. (2011). Personal character and tomorrow's citizens: Student expectations of their teachers. *International Journal of Educational Research*, 50(3), 184- 189.

Behroozi, Mohamad; Pashakhanlu, Razieh. (2015). Surveying the Gap of Generation between Two Generations of Mothers and High School Girl Students in Bushehr City Regarding their Commitment towards Religious Beliefs and Values. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 190(21), 309- 313.

Dehghani, Marzieh ; Pakmehr, Hamideh; Mirdoragh, Fatemeh. (2011). The Role of Students' Socio- Cultural and Individual factors in Their Value Attitudes. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 15, 3079- 3083.

Denisa Manea, Adriana. (2014). Influences of Religious Education on the Formation Moral Consciousness of Students. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 149(5), 518- 523.

Johansson, Eva; Brownlee, Jo; Cobb- Moore, Charlotte; Boulton- Lewis, Gillian; Walker, Susan & Ailwood, Joanne. (2011). Practices for teaching moral values in the early years: a call for a pedagogy of participation. *Education, Citizenship and Social Justice*, 6(2), 109- 124.

Koul, Ravinder. (2012). Multiple motivational goals, values, and willingness to cheat *International Journal of Educational Research*, 56, 1- 9.

Mahooni, (2008). Morality in classroom. *Journal of Moral Education*, 37(3), 240- 250.

Nadezhda, Kuprina; Svetlana, Maslennikova; Tatyana, Lykova; Olga, Bormotova. (2015). Moral and Ecological Function of Students' Upbringing. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 214(5), 135- 142.

Stelios, N. Georgiou ; Myria, Ioannou; Panayiotis, Stavrinides. (2017). Cultural Values As Mediators Between Parenting Styles And Bullying Behavior At School. *SocioPsychology Education*, 21, 27- 50.

Stoeber, Joachim & Yang, Hongfei. (2016). Moral perfectionism and moral values, virtues, and judgments: Further investigations. *Personality and Individual Differences* 88, 6- 11.